

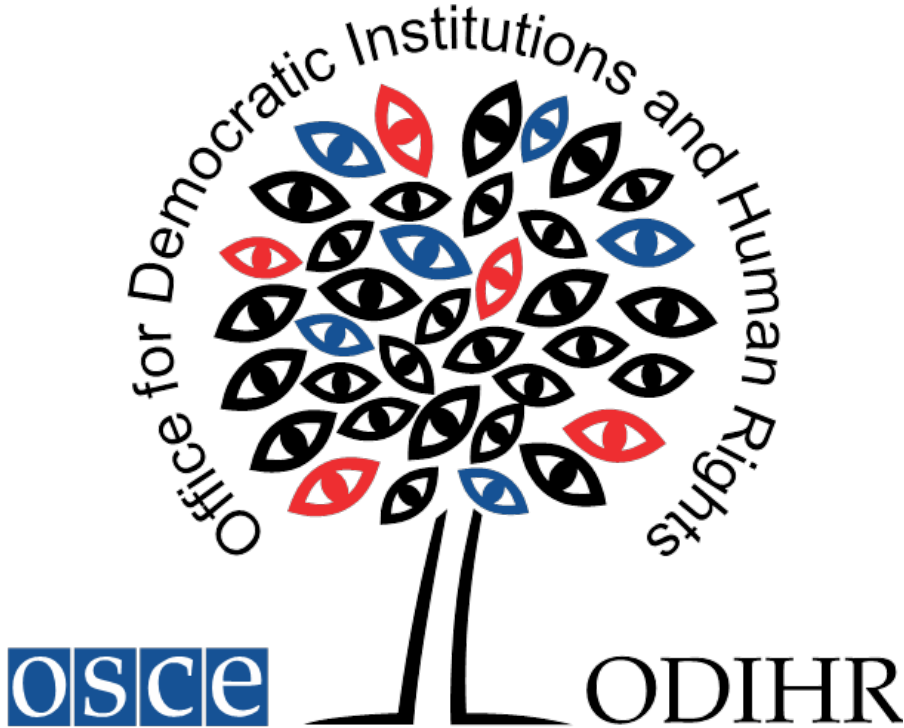
Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ERKEN CUMHURBAŞKANI VE MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

24 Haziran 2018

DKİHB Seçim Gözlem Heyeti
Sonuç Raporu

Varşova
21 Eylül 2018

İÇİNDEKİLER

I.	YÖNETİCİ ÖZETİ	1
II.	GİRİŞ VE TEŞEKKÜRLER.....	3
III.	ARKA PLAN	4
IV.	YASAL ÇERÇEVE	5
V.	SEÇİM SİSTEMİ	7
VI.	SEÇİM İDARESİ	9
VII.	SEÇMEN KAYDI.....	10
VIII.	PARTİLERİN VE ADAYLARIN KAYIT ALTINA ALINMASI	12
IX.	SEÇİM KAMPANYASI.....	14
X.	KAMPANYA FİNANSMANI	17
XI.	MEDYA	19
	A. MEDYA ORTAMI.....	19
	B. YASAL ÇERÇEVE.....	20
	C. MEDYA İZLEME BULGULARI.....	21
XII.	ŞİKAYETLER VE İTİRAZLAR.....	22
XIII.	YURTTAŞ GÖZLEMCİLER VE ULUSLARARASI GÖZLEMCİLER.....	24
XIV.	SEÇİM GÜNÜ VE SONUÇLARIN AÇIKLANMASI.....	25
	A. SANDIKLARIN AÇILMASI VE OY KULLANMA	25
	B. OY SAYIMI VE TUTANAK BİRLEŞTİRME İŞLEMLERİ	27
	C. SONUÇLARIN AÇIKLANMASI	28
XV.	TAVSİYELER	29
	A. ÖNCELİKLİ TAVSİYELER	30
	B. DİĞER TAVSİYELER	31
EK I:	NİHAİ SONUÇLAR.....	34
EK II:	ULUSLARARASI SEÇİM GÖZLEM HEYETİNDEKİ GÖZLEMCİLERİN LİSTESİ	35
	AGİT/DKİHB HAKKINDA	42

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ERKEN CUMHURBAŞKANI VE MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ
24 Haziran 2018

DKİHB Seçim Gözlem Heyeti Nihai Raporu¹

I. YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin daveti üzerine, AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (DKİHB) 24 Haziran 2018 Erken Cumhurbaşkanı Seçimi ve Milletvekili Genel Seçimi'ni gözlemlemek üzere bir Seçim Gözlem Heyeti (SGH) görevlendirmiştir. DKİHB SGH seçim sürecinin AGİT taahhütleri ile ulusal mevzuatın yanı sıra, demokratik seçimler için gereken diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlara uygunluğunu değerlendirmiştir. Seçim günü için DKİHB SGH, AGİT Parlamenter Meclisi ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nden gelen heyetler ile ortak çalışmıştır.

Seçimler, Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü hal altında gerçekleştirilmiştir. Seçimler, Nisan 2017 tarihinde düzenlenen anayasa referandumunun ardından ilk defa gerçekleşecek olmakla birlikte; Türkiye'deki siyasi sistemi, geniş cumhurbaşkanlığı yetkilerinin olduğu, kısıtlı bir Meclis gözetim yetkisinin bulunduğu ve yargının bağımsızlığının azaldığı bir sisteme dönüştürmesiyle dikkat çekmektedir.

İlk Bulgular ve Sonuçlar ile İlgili Rapor'da "seçimler, adayların eşit temellerde yarışabilmesi için gereken koşullar olmasa da, seçmenlere gerçek bir tercih yapma imkanı sağlamıştır. Görevdeki Cumhurbaşkanı ve kendi partisi seçim kampanyasında kayda değer bir avantajdan faydalanmış, bu durum kamusal ve hükümetle bağlantılı olan özel medya kuruluşlarında da geniş bir şekilde yer almaları şeklinde vuku bulmuştur. Kısıtlayıcı yasal çerçeve ile olağanüstü hal kapsamında verilen yetkiler, gerçek demokratik prosedürlerin esasını oluşturan toplanma ve ifade özgürlüklerini sınırlamıştır. Yine de vatandaşlar, kampanya mitinglerine ve seçim gününe yoğun katılımları ile demokrasiye bağlılıklarını göstermişlerdir" ifadeleri yer almaktadır.

DKİHB'nin seçime ilişkin yasal çerçevedeki önemli eksiklikler ve boşlukların ele alınması yönündeki daha önceki tavsiyeleri yerine getirilmemiştir. Seçimlerden hemen önce, Mart ayında, seçim mevzuatında yapılan temel değişiklikler, istişare edilmeden kabul edilmiş olup; bu durum, uluslararası iyi uygulamaların aksine, yasal çerçeveye bir istikrar getirmemektedir. Bu değişiklikler, ayrıca, seçim günü prosedürleri için önemli tedbirleri kaldırmış ve bu durum iktidar partisine ayrıcalık sağlama olarak algılanmıştır. Dahası, Yüksek Seçim Kurulu (YSK) bu değişiklikleri tamamlamak için gerekli düzenlemeleri kabul kararı almamış, bazı kararları ise mevzuat ile tam bir uyum sergilememiştir.

Teknik hazırlıklar genel olarak etkili bir şekilde yönetilmiştir. Ancak, her zaman Sandık Kurulu başkanlarının seçimi kanunda tanımlanan şekil olan kura usulüne göre yapılmamıştır. En az 1,090 sandık yeri güvenlik gerekçeleri ile değiştirilmiş ve birleştirilmiş olup, bu durum muhalefet tarafından, bazı bölgelerde oy kullanmaya gelen seçmen sayısını azaltmayı amaçlayan bir tedbir olarak görülmüştür. Her seviyede düzenlenen seçim kurulu oturumları kapalı gerçekleştirilmiş, alınan kararlar ise, bu hususta daha önce DKİHB tarafından verilen tavsiyeler olmasına rağmen, sistematik bir şekilde ve zamanında yayınlanmamıştır. Bu kararlar ve şeffaf olunmaması her seviyedeki seçim idaresine duyulan güveni sarsmıştır.

Genel olarak, paydaşlar seçmen listelerinin kalitesine güven duyduklarını ifade etmişlerdir. 56,3 milyon kadar seçmen ülke içinde oy vermek için kaydedilirken, 3 milyon kadar seçmen de yurtdışında

¹ İşbu raporun yalnız İngilizce versiyonu resmi belge niteliğindedir. Türkçe gayri-resmi bir çevirisi mevcuttur.

oy vermek üzere kaydedilmiştir. Kasıtlı suçlardan hüküm giymiş bütün mahkumların işledikleri suç sebebi ile oy kullanma haklarının ellerinden alınması, askerlik görevini yerine getirenler ile askeri okul öğrencilerinin oy kullanamaması AGİT'in 1990 tarihli Kopenhag Belgesi'nin 7.3 paragrafı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları ile ters düşmektedir.

Cumhurbaşkanı 5 yıl süre ile görev yapmak üzere geçerli oyların salt çoğunluğunu alarak seçilir. İlk turda adaylardan herhangi biri geçerli oyların salt çoğunluğunu alamaz ise, en çok oyu alan iki aday arasında iki hafta sonra ikinci tura gidilir. Daha önce tavsiye edilen DKİHB tavsiyesi ile uyumlu olarak, ilk defa bağımsız cumhurbaşkanı adaylarının seçime katılmasına müsaade edilmiştir. Görevdeki Cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere seçime, biri kadın beşi erkek, altı cumhurbaşkanı adayı katılmıştır.

Milletvekilleri, oransal sistem ile ya kapalı parti listelerinden ya da bağımsız adaylar olarak beş yıllık bir dönem için seçilmektedirler. Seçim ittifaklarına artık müsaade edilmekteyken, ortak listelere izin verilmemektedir. AGİT katılımcı devletleri arasında en yüksek eşik olan yüzde 10 ulusal seçim barajı, uluslararası örgütlerin uzun zamandır dile getirdikleri tavsiyeler ile AİHM'nin içtihatlarına rağmen aşağı çekilmemiştir. Yüksek Seçim Kurulu (YSK) kayıtlı 86 partiden 11'inin seçime katılma yeterliliğine sahip oldukları kararını vermiş ve sonuç olarak 8 partinin milletvekili genel seçimleri için belirlemiş olduğu aday listeleri kayıt altına alınmıştır. Toplamda 4,851 aday kayıt altına alınmış olup, bu adayların 68'i bağımsız adaylardır. Aday olma haklarına getirilen hukuki kısıtlamalar, eski mahkumiyetlerle ilgili olanlar da dahil olmak üzere, AGİT'in 1990 tarihli Kopenhag Belgesi'nin 7.5 paragrafı ve diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlara ters düşmekte ve adayları kayıt altına alma sürecinin kapsayıcılığını da kısıtlamaktadır. Seçmenlere bir dizi siyasi seçenek sunulmuş olsa da siyasi partiler üzerindeki uygunsuz seçilebilme kısıtlamaları ve yüzde 10 barajı siyasi çoğulculuğu zorlamaya devam etmektedir. Sandalyelerin seçim çevrelerine dağılımı, uluslararası yükümlülükler ve standartların aksine, oylarda önemli ölçüde eşitsizliğe sebep olmaktadır.

Kadınların siyasal hayatta yetersiz seviyede temsil edilmesi devam etmektedir. Anayasa toplumsal cinsiyet eşitliğini güvence altına alırken, siyasi partilerin kadın aday göstermesine yönelik yasal bir zorunluluk bulunmamaktadır. Olumlu bir şekilde, bazı partiler cinsiyet kotaları uygulamışlardır. Toplamda, parti tarafından aday gösterilen milletvekili adaylarının yüzde 20.5'i kadın iken, sadece az sayıda kadın aday listelerde üst sıralarda yer almıştır. Yeni seçilen mecliste, milletvekillerinin yüzde 17.3'ü kadın iken, önceki meclisteki kadın vekil sayısı yüzde 14.7'dir. Yüksek Seçim Kurulu üyelerinden sadece bir tanesi kadın üyedir. İl ve İlçe Seçim Kurullarında görevli kadın sayısı yüzde 12 iken, Sandık Kurulu üyelerinin yüzde 24'ü kadınlardan oluşmuştur.

Seçim kampanyası genel olarak hareketli geçse de, kutuplaşmış bir siyasi ortamda gerçekleşmiştir. Her ne kadar kampanya imkanları eşit olmasa da adayların çoğu mesajlarını kamuoyuna aktarabilmişlerdir. Adaylar çeşitli kampanya yöntemleri kullanmış ve sosyal medya gençlere ulaşmak ve uygulanan kampanya kısıtlamalarını aşmak için önemli bir araç olmuştur. Kampanya etkinliklerine karşı bir dizi saldırı ve engellemeler yaşanmış, bu olaylar daha ziyade Halkların Demokratik Partisi'ne (HDP) karşı gerçekleştirilmiştir. HDP'nin cumhurbaşkanı adayının tutukluluk hali devam etmiş ve özgür bir şekilde seçim kampanyası yürütememiştir. Kampanya süresince iktidar partisi tarafından idari kaynakları kullanımının suistimal edilmesi, "Devlet ve siyasi partiler arasında açık bir ayrımın yapılmasını" öngören AGİT'in 1990 tarihli Kopenhag Belgesi'nin 5.4 paragrafına ve uluslararası iyi uygulamalara ters düşmektedir.

Genel olarak, mevzuat, parti ve seçim kampanyası finansmanı hakkında kapsamlı düzenlemeler içermemektedir. Esaslı bir gözetimin bulunmaması, siyasal finansın şeffaflığını, dürüstlüğünü ve hesap verilebilirliğini azaltmaktadır.

Kısıtlayıcı yasal çerçeve, medya özgürlüğünü zorlamakta ve oto sansüre sebep olmaktadır. Olağanüstü hal, medya özgürlüğünü daha da kısıtlamak için kullanılmıştır. En popüler yayın kuruluşlarının hükümetle bağları olduğu görülmekte ve bu durum ayrıca seçime ilişkin mevcut görüşlerin çeşitliliğine de kısıtlama getirmektedir. Genel olarak, medyada yer alan kampanya, görevdeki Cumhurbaşkanı'nın, kamuya ait televizyon kanalı da dahil olmak üzere, orantısızca, çok ve tartışmasız şekilde yüceltilmiştir; öte yandan, ana muhalefetin adayına ise, haberlerde ve güncel olaylar konulu programlarda kimi zaman diğer tüm diğer adaylardan daha fazla görünecek ölçüde, olumsuz şekilde yer verildiği bir kampanya niteliğinde olmuştur. Benzer şekilde, takip edilen özel televizyon kanallarının çoğu görevdeki Cumhurbaşkanı ve iktidar partisine daha iyi şekilde yer verirken, muhalefeti sıklıkla eleştirmiş ya da tamamen göz ardı etmişlerdir. YSK'nın yaptırım uygulama gücünün kaldırılması medyada seçim kampanyalarına yer verilmesi konusunda etkili bir denetimin kalmamasına sebep olmuştur.

YSK'ya yapılan itirazların büyük bir kısmı yine YSK'nın kararları ile ilgili olup, çoğu YSK tarafından gerekli değerlendirme yapılmadan reddedilmiştir. Kampanya ile ilgili seçim kurullarına az sayıda şikayette bulunmuş olup, bunların çoğu iktidar partisi tarafından kampanya kurallarının ihlal edildiği iddiasını içermektedir. DKİHB, Seçim Gözlem Heyeti'nin (SGH) görüştüğü pek çok kişi seçimlerde anlaşmazlıkların çözümü sürecine güven eksikliği duyduklarını dile getirirken, bazı paydaşlar ise resmi şikâyette bulunmaktan kaçındıklarını belirtmişlerdir. YSK kararlarının yargı denetimine tabi olmayışı, seçimle ilgili meselelerde yargı yoluna erişebilmeyi engellemekte, hukuki bütünlüğü sağlayamamakta ve AGİT'in 1990 Kopenhag Belgesi'nin 5.10 paragrafı ile uluslararası iyi uygulamalara aykırılık oluşturmaktadır.

Kanun, AGİT'in 1990 Kopenhag Belgesi'nin 8. paragrafında belirtilenin aksine, parti üyesi olmayan yurttaş gözlemcilerin ve uluslararası gözlemcilerin gözlemde bulunmasına hak tanımamaktadır. Yine de, sivil toplum grupları aktif bir şekilde sürece dahil olmuşlardır. Daha önceki seçimlerde olduğu ve yasal kısıtlamalardan kaynaklandığı üzere, grupların temsilciler ya siyasi partiler veya adaylar adına ya da sıradan vatandaşlar olarak sayım işlemini izlemeleri gerekmektedir.

Seçim gününde, oy verme esnasında prosedürlere genel olarak uyulmuş, ancak sandık kurullarında oyların sayılması esnasında yasal olarak belirlenmiş adımlara her zaman uyulmadığı gibi, İlçe Seçim Kurulları'nda tutanakların birleştirilmesi de her zaman şeffaf olmamıştır. Çok sayıda parti ve aday temsilcisi süreçte var olurken, sivil toplum gözlemcileri de bazı kısıtlamalar ile karşılaşsalar da, sürecin şeffaflığına katkıda bulunmuşlardır. Oy pusulaları genel olarak, kanunda belirtildiği gibi mühürlü olmakla birlikte oy pusulalarının geçerliliği ekseriyetle makul ve tutarlı bir şekilde tayin edilebilmiştir. USGH gözlemcileri, gözlem sırasında bazı kısıtlamalarla ve engellerle karşılaşmış ve olumsuz değerlendirmeleri çoğunlukla yetkisiz kişilerin ve genelde polislin sürece müdahale etmesi, seçmenlere ve gözlemcilere karşı caydırıcı bir davranış sergilemeleri ile ilişkili olmuştur.

II. GİRİŞ VE TEŞEKKÜR

Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin daveti üzerine ve 8-10 Mayıs tarihlerinde yürütülen İhtiyaç Analizi Heyeti (İAH) tavsiyeleri doğrultusunda, AGİT DKİHB tarafından 24 Haziran Erken Cumhurbaşkanı Seçimi ve Milletvekili Genel Seçimi'ni gözlemlemek üzere 24 Mayıs tarihinde bir Seçim Gözlem Heyeti (SGH) görevlendirmiştir. Büyükelçi Dame Audrey Glover'ın başkanlık ettiği DKİHB SGH Ankara'da görevlendirilen 15 uzmandan ve ülke çapında görevlendirilen 22 uzun dönem gözlemciden oluşmuştur. Heyet üyeleri AGİT'e katılımcı 24 ülkeden gelmişlerdir.

Seçim gününde, DKİHB SGH, Uluslararası Seçim Gözlem Heyeti (USGH) oluşturulması amacıyla, AGİT Parlamenter Meclisi ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nden gözlemci delegasyonlarla bir araya gelmiştir. Sayın Ignacio Sanchez Amor, AGİT Dönem Başkanı tarafından Özel Koordinatör

ve AGİT kısa-dönem gözlemci heyetinin lideri olarak görevlendirilmiştir. Peter Osuský AGİT Parlamenter Meclisi Heyeti'ne ve Olena Sotnyk ise AKPM delegasyonuna başkanlık etmiştir. Bu USGH'ye dahil olan her bir kuruluş 2005 Uluslararası Seçim Gözlem İlkeleri Beyannamesi'ni kabul etmiştir. Seçim günü DKİHB'nin 226 uzun dönem ve kısa dönem gözlemcileri, AGİT Parlamenter Meclisi'nin 66 üyeden oluşan delegasyonu ve AKPM'nin 32 üyeden oluşan heyeti dahil olmak üzere toplamda 43 ülkeden 324 gözlemci görev almıştır. Ülke çapında 81 ilin 68'inde 125 oy verme öncesi açılış işlemleri ve 1,238 sandıkta oy verme işlemi gözlemlenmiştir. Oy sayımı, 125 sandıkta ve tutanakların birleştirilmesi işlemi ise 98 ilçede gözlemlenmiştir. Bu nihai rapor 25 Haziran günü Ankara'da düzenlenen bir basın konferansı ile açıklanan İlk Bulgular ve Sonuçlar ile İlgili Rapor'u takip etmektedir.² DKİHB SGH 5 Temmuz tarihine kadar Türkiye'de kalarak seçim sonrası gelişmeleri takip etmiştir.

DKİHB SGH seçim sürecinin AGİT taahhütleri ile ulusal mevzuatın yanı sıra, demokratik seçimler için gereken diğer uluslararası standartlar ve yükümlülükler uygunluğunu değerlendirmiştir. . DKİHB SGH Dış İşleri Bakanlığı'na, Yüksek Seçim Kurulu'na ve İç İşleri Bakanlığına yardım ve desteklerinden ve yetkililere de seçimleri gözlemlemek üzere sundukları davetten ötürü teşekkürlerini sunar. DKİHB SGH, ayrıca, uluslararası kuruluşlara ve elçiliklerin yanı sıra; diğer bakanlıklara, mahkemelere, valilere ve kaymakamlara, siyasi partilere, medya temsilcilerine ve sivil toplum kuruluşlarına iş birliği ve desteklerinden ötürü minnetlerini sunmaktadır.

III. ARKA PLAN

İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) teklifi üzerine 20 Nisan tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (Meclis), Erken Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Milletvekili Genel Seçimi'nin 24 Haziran'da yapılacağını duyurmuştur. Seçimler, 251 kişinin hayatını kaybetmesine ve 2000'den fazla kişinin ise yaralanmasına sebep olan 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü hal altında gerçekleşmiştir. Buna ilaveten, Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile 100,000'den fazla kişi için toplu tutuklamalar ve soruşturmalar başlatılmış olup, yargı personelinin üçte birinin aralarında bulunduğu 150.000 kamu görevlisi ihraç edilmiş; alınan bu önlemler ise hem yerel hem de uluslararası aktörler tarafından geniş ölçüde eleştirilmiştir.³ Ayrıca çok sayıda medya kuruluşu kapatılmış ve 141 gazeteci tutuklanmıştır.⁴ Uluslararası kuruluşların yanı sıra, DKİHB SGH ile görüşen ilgililerin de seçim sürecinin güvenliğini tehlikeye sokması muhtemel olağanüstü hal ortamında seçimlerin gerçekleştirilmesine yönelik endişelerini dile getirmişlerdir.⁵

² Daha önceki DKİHB Türkiye raporları için bakınız [DKİHB Türkiye Raporları](#).

³ Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) Üye Ülkelerce Yükümlülük ve Taahhütlerin Yerine Getirilmesi Komisyonu (Denetim Komisyonu) [26 Ocak 2017](#) tarihli bildirisinde alınan tedbirlerin yargı, polis, askeriye, devlet memurları, yerel idareler, akademi, medya ve iş dünyasını etkilediğini, 1,000'den fazla kuruluş ve özel şirketin kapatılıp mal varlıklarına el konulduğunu ya da kamu kurumlarına aktarıldığını ifade etmiştir.

⁴ Bakınız; Düşünce ve İfade Özgürlüğünün Korunması ve Geliştirilmesine ilişkin BM Özel Raportörü ve AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi'nin [Ortak Bildirisi](#), 28 Temmuz 2016. 17'si mahkum edilen tutuklu gazeteciler hakkında.

⁵ BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği [9 Mayıs 2018'de yayınladığı bildiride](#) "ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü haklarında bu uzun süreli kısıtlamaların yaşandığı ortamda güvenilir seçimlerin yapılabileceğini düşünmenin zor olduğunu" ifade etmiş ve yetkilileri "derhal olağanüstü hali kaldırarak bütün vatandaşlarına makul olmayan kısıtlamalar uygulanmaksızın kamu işlerinin idaresine tam ve eşit şekilde katılabilme, oy kullanma hakkını, seçimde aday olma hakkını kullanabilme imkanı sağlamaya" davet etmiştir. Benzer [endişeler](#) AKPM tarafından da dile getirilmiştir. Türk yetkililer, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin 9 Mayıs bildirisindeki açıklamaları [reddetmiştir](#).

Seçimlerin ve göreve başlama resmi töreninin ardından, Cumhurbaşkanı Erdoğan, kendisine KHK ile verilen yetkileri kullanarak 8 Temmuz tarihinde terör örgütleri ile bağı bulunduğu iddiası ile 18,632 kişinin devlet memurluğundan ihraç eden bir KHK çıkartmıştır.⁶ Akabinde, hükümet 2016'da yaşanan darbe girişiminden bu yana uygulanmakta olan olağanüstü hal durumunu 18 Temmuz'da süresinin dolması ile sonlandırmıştır.

Mevcut mecliste AKP'nin sandalye sayısı 316, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) sandalye sayısı 131, Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) sandalye sayısı 47, MHP'nin sandalye sayısı 35, İYİ Parti'nin sandalye sayısı 6 iken, 2 de bağımsız milletvekili bulunmaktadır. Mayıs 2016'da 154 milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasının ardından, HDP'li 9 milletvekili cezaevindedir ve 11 milletvekilinin ise milletvekilliği düşürülmüştür.⁷ Mevcut meclisteki vekillerin yüzde 14.7'si kadındır.

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum ile kabul edilen Anayasa değişiklikleri bu seçimlerin ardından parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmesi ile tam olarak yürürlüğe girecektir. Cumhurbaşkanı genişletilmiş yetkiler verilirken, Meclisin denetleme yetkisi ile yargının bağımsızlığı azalacaktır.⁸ Muhalefet partileri bu değişimi kabul etmeyerek referandum sonuçlarına itiraz etmişlerdir.

IV. YASAL ÇERÇEVE

Seçimler, öncelikle 1982 Anayasası, 1961 tarihli Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (Temel Hükümler Hakkındaki Kanun), 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu, 2012 yılında kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Seçimi Kanunu ve 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu'nda düzenlenmiştir. Meclisteki sandalye dağılımı yöntemi, partilerin seçime katılabilme yeterliliği, seçmen ve aday hakları, kampanya finansmanı, tarafsız gözlemcilik, seçime yönelik uyuşmazlıkların çözümü de dahil olmak üzere DKİHB'nin daha önceki tavsiyelerinde yer alan temel boşluk ve eksikliklerin ele alınması tavsiyesi yerine getirilmemiştir. Kasım 2017'de, Yüksek Seçim Kurulu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun adlı yeni bir kanun yürürlüğe girerek kurulun kurumsal yapısını, özellikle de sahada ki varlığına ilişkin yapıyı düzenlemiş ve genişletmiştir.

YSK'nın düzenlemeleri ve kararları seçimlere yönelik hukuki çerçeveyi tamamlarlar; ancak, YSK kalan eksikleri netliğe kavuşturmamış ve mevzuatta yapılan son değişiklikleri tamamlamak amacı ile getirilen yeni düzenlemeler ise sıklıkla sadece ilgili mevzuatın tekrarı niteliğinde kalmıştır. Bu ise bazı konuların tutarsız ya da gelişmiş güzel uygulamalara açık kalmasına neden olmuştur. Dahası, YSK'nın siyasi partilerin seçime katılabilme yeterliliği, adayların kayıt altına alınması, oy sandıklarının yerlerinin değiştirilmesi, medya ve seçim günü prosedürleri hakkındakiler de dahil olmak üzere bazı düzenlemeleri ve kararları da mevzuatla tam olarak uyum içerisinde olmamıştır. (Bakınız ilgili bölümler – Parti ve Aday Kaydı, Seçim İdaresi ve Medya)

⁶ [8 Temmuz 2018 tarihli 701 sayılı KHK](#). Ayrıca [ulusal](#) ve [uluslararası](#) medyada rapor edildiği hali ile.

⁷ HDP'li 11 kadar milletvekili meclis dokunulmazlıklarını kaldırdıktan sonra terörü övmek gerekçesi ile hüküm giymiştir. Kanun, tüm sandalyelerin en az yüzde beşi boşalmadığı takdirde, boşalan sandalyelerin doldurulması için bir mekanizma sağlamamaktadır.

⁸ Venedik Komisyonu benimsediği, 10-11 Mart 2017 Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Değişikliği Hakkında [Görüş](#) (Anayasa değişiklikleri hakkında Görüş) anayasal değişiklikleri eleştirdi. Görüş, değişikliklerin "Cumhurbaşkanının elindeki aşırı yürütme gücüne ve bu gücün parlamenter denetiminin zayıflamasına yol açtığı" sonucuna vardı. Özellikle yargının bağımsızlığına ilişkin olarak, "başkanlık sisteminde önemli denetim ve kontrol yetkileri yargıya düşer. Yargının yasama bilhassa yürütme organından tamamen bağımsız olması ve meclis ile cumhurbaşkanı tarafından kabul edilen kanunları kontrol etmesi ve gerektiğinde hükümsüz kılabilmesi gerekir. Taslak değişiklikler böyle bir duruma elverişli görünmemektedir." ifadesine yer vermiştir.

Mevzuat DKİHB tavsiyeleri uyarınca kilit eksikleri ele alacak, daha net olacak ve seçimle ilgili tüm kanunları harmanlayarak uyumlu bir çerçeve sağlayacak şekilde değiştirilmelidir. Ayrıca, YSK düzenleyici yetkilerini, kanunla uyum içerisinde tam olarak yerine getirmelidir.

Türkiye kilit uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerine taraftır ve anayasa bu taahhütlerin ulusal hukukun önünde olduğunu güvence altına alır. Ancak, askeri yönetim altında kabul edilen anayasa temel hak ve özgürlükleri yeterince garanti altına alamamakta ve devletin korunması amacıyla yasaklamalara odaklanmakta ve mevzuatla başkaca aşırı kısıtlamaların getirilmesine imkan tanımaktadır. Demokratik bir seçim sürecinde kilit olan örgütlenme özgürlüğü, toplanma ve ifade özgürlükleri ve oy verme hakkı, anayasa ve mevzuat tarafından gereğinden fazla kısıtlanmaktadır.⁹

Seçimlerin tam bir demokratik temelde gerçekleşmesini sağlamak için anayasal ve mevzuat reformları ile temel özgürlükler olan örgütlenme, toplanma ve ifade özgürlükleri ve seçme ve seçilme hakları garanti altına alınmalıdır.

Olağanüstü Hal Kanunu kapsamında, KHK'lar ve valilerin kararları temel özgürlükleri daha da kısıtlayabilmektedir. Bu sebepten olağanüstü halin seçimlere yönelik hukuki çerçeve üzerinde, bilhassa da bu olağanüstü yetkiler bu seçimlerde çok geniş ölçüde kullanıldığından ötürü, olumsuz bir etki yaratmıştır. İllerin dörtte birinde, özellikle doğu ve güneydoğu illerinde, valilerin aldığı kararlar ile seçim döneminde toplanma ve ifade özgürlükleri ve dolaşım özgürlüğü kısıtlanmıştır.¹⁰ Böylesi kısıtlı bir çerçeve kampanya yapma özgürlüğü ile siyasi söylemlere özgür bir şekilde katılma özgürlüğünü zayıflatmıştır.

Seçim mevzuatında yapılacak değişikliklerin bir yıl içinde yapılacak olan seçimlere uygulanmayacağı hükmü, 2017 yılında yapılan son anayasa değişiklikleri ile bu seçimler için askıya alınmıştır. Bu ise, seçimlerden hemen önce, Mart ve Nisan aylarında önemli yasal değişikliklerin yapılmasına imkan tanımış ve bu değişiklikler uluslararası iyi uygulamaların aksine yasal çerçeveye bir istikrar getirmemiştir.¹¹ Seçime ittifak kurarak giren AKP ve MHP tarafından ortaklaşa başlatılan kilit değişiklikler ile seçim ittifaklarının önü açılırken, seçim prosedürlerine getirilen bir dizi değişiklik ise önemli tedbirleri kaldırmış ve bunlar iktidar partisinin ve ittifak ortağının lehine değişiklikler olarak görülmüştür. Örneğin yapılan değişiklikler ile siyasi parti temsilcileri yerine devlet memurlarının sandık kurulu başkanı olabileceği şeklinde bir değişiklik yapıp, emniyet gerekçesi ile seçim sandıklarının yerlerinin değiştirilmesi ve birleştirilmesini meşru kılmış, aynı binada ikamet eden seçmenlerin farklı sandıklarda oy vermek üzere kaydedilmesine yetki tanımış, oy kullanılan yerlerde ve bu yerlerin etrafında kolluk kuvvetlerinin yetkilerini seçmenin çağırması üzerine içeriye girebilmek de dahil olacak şekilde arttırmış ve mühürsüz oyların geçersiz olduğuna dair hükmü kaldırmıştır.

⁹ Örneğin, bölgesel siyasi partiler yasaktır; siyasi partilerin azınlıkların varlığı da dahil olmak üzere belirli siyasi gündemler

gütmesi yasak, devletin toprak bütünlüğü hakkında sorgulamada bulunması, cumhurbaşkanına ve diğer kamuya mal olmuş

kişi ile belirli devlet kurumlarına karşı hakaret içeren dil kullanması ceza gerektiren suç sayılmaktadır.

¹⁰ İlk olarak 2016 senesinde getirilen toplanma ve ifade özgürlüğüne yönelik yasaklar, Hakkari, Van, Mardin, Artvin ve Eskişehir illerinde hala devam etmektedir. Örneğin, uygulanan yasaklar Haziran ayı boyunca kamuya açık toplantıları, gösterileri, stant açmayı ve basın bildirisini yayınlamayı kısıtlamaktadır. Öte yandan, Van ve Hakkari'de, kısıtlamalar siyasi partilerin seçim kampanyası ile ilişkili faaliyetler için geçerli değildir. Buna ilave 14 ilde ise olağanüstü hal süresince kamuya açık toplantıların düzenlenmesi valilik iznine bağlanmıştır. Tunceli'de el ilanlarının da dağıtılması dahil olmak üzere kamuya açık etkinliklerin tamamına yasak getirilmiş olup, basın açıklamaları yapmak da valilik iznine bağlıdır. Bitlis'te bir ilçede genel bir sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır.

¹¹ [İyi Uygulamalar Kodu'nun](#) II.2.b Bölümü "seçim kanununun temel unsurları, bilhassa seçim sisteminin düzeni, seçim komisyonlarına üyelik ve seçim bölgelerinin sınırlarının çizilmesi, seçimden önceki bir yıllık süre zarfında değişiklik yapılmasına açık olmamalıdır" ifadesine yer vermekte ve paragraf 58 ise "seçim kanunu belirli bir istikrar sergilemeli, parti siyasi manipülasyonlara karşı korunmalıdır" demektedir.

İstişare edilmeden aceleci bir şekilde kabul edilen değişiklikler hem muhalefet partileri hem de sivil toplum tarafından seçim sürecin ve sonuçlarının bütünlüğünü tehlikeye attığı için geniş ölçüde eleştirilmişlerdir.¹² CHP bu değişikliklerin bir kısmını Anayasa Mahkemesi'ne taşımış olsa da olumlu bir sonuç elde edememiştir.¹³ Nisan ayında, seçimlerin tarihi duyurulduktan sonra, seçim mevzuatında yine bir dizi değişiklik aceleci bir şekilde, seçim mevzuatının 2017 Anayasal değişiklikleri ile uyumlaştırılmaya çalışılacağı söylenerek kabul edilmiştir.

Seçim mevzuatında yapılan değişikliklerin bir yıl içerisinde yapılacak olan seçimlere uygulanmasına yasak getiren anayasal güvenceye, uluslararası iyi uygulama ile uyum içerisinde, bağlı kalınmalıdır. Buna ek olarak, hukuki çerçevede yapılacak olan değişiklikler kamuoyunun görüşü de alınmak suretiyle, kapsayıcı şekilde olmalıdır.

V. SEÇİM SİSTEMİ

Cumhurbaşkanı 5 yıl süre ile görev yapmak üzere doğrudan seçilir ve iki döneme kadar cumhurbaşkanı görevinde bulunabilir, ikinci dönem esnasında erken cumhurbaşkanı seçimine parlamento kararı ile gidildiği takdirde üçüncü bir dönem daha göreve gelebilme ihtimali bulunmaktadır.¹⁴ Adaylar parti tarafından aday gösterilebilir ya da bağımsız aday olabilirler. Adaylardan herhangi biri geçerli oyların salt çoğunluğunu ilk turda alamaz ise, ilk turdan iki hafta sonra en çok oyu alan iki aday arasında ikinci bir tur düzenlenecektir.

600 sandalyeli tek meclisli parlamentoya milletvekilleri, 87 çok vekilli seçim bölgesindeki orantılı sistem ile ya kapalı parti listelerinden ya da bağımsız adaylar olarak beş yıllık bir dönem için seçilirler.¹⁵ Ülke dışındaki oy pusulalarında bağımsız adaylar bulunmamaktadır.¹⁶ Seçim ittifaklarına artık müsaade edilmekteyken, ortak listelere ve ortak logo kullanımına ise izin verilmemiştir.¹⁷

¹² YSK'ya da değişiklikler hususunda resmi olarak danışılmamıştır. Çok sayıda muhalefet partisi ve sivil toplum grupları yayınladıkları bildirimler ve raporlar ile değişiklikler hakkındaki endişelerinin altını çizmişlerdir. Kasım 2018'de Venedik Komisyonu değişiklikler hakkında bir görüş açıklayacaktır. [1991 Tarihli AGİT'in Moskova Belgesinin 18.1 Paragrafı](#) katılımcı Devletlerin "halkın isteklerini gerek doğrudan gerek ise seçilmiş temsilcileri aracılığıyla yansıtan açık bir süreç ürünü olan" bir mevzuat geliştirmelerini ve benimsemelerini gerektirmektedir.

¹³ Başvuru dilekçesinde seçim prosedürlerinde yapılan neredeyse bütün değişikliklerin anayasaya verilen seçme, seçilme ve siyasi faaliyetlere katılma haklarını ihlal ettikleri gerekçesi ile anayasaya aykırı oldukları ifade edilmiştir. 31 Mayıs tarihinde Mahkeme [kararını](#) açıklamıştır; 17 hâkimden oluşan kurulda muhalif kalan iki hâkim tarafından verilen karşı oylar, değişikliklerden mühürsüz oyların geçerli sayılması, kamu görevlilerinin sandık kurulu başkanlığına atanması ve güvenlik sebebiyle sandıkların yerlerinin değiştirilmesine yönelik düzenlemelerin Anayasa'ya aykırı olduğuna ilişkindir. 2015 Milletvekili Genel Seçimleri esnasında, YSK, güvenlik gerekçesi ile sandıkların yerinin değiştirilmesini, devletin bahsi geçen sandıklarla da güvenliği sağlamaktan sorumlu olduğundan ötürü, anayasaya aykırı ve uluslararası standartlar ile çelişki içerisinde bulunduğu dair bir karar vermiştir.

¹⁴ Bu düzenlenen ikinci halkın doğrudan Cumhurbaşkanını seçtiği seçimdir; 2014'ten önce Cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilmekte idi.

¹⁵ 2017 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile sandalye sayısı 550'den 600'e çıkartılmış ve dönem süresi dört yıldan beş yıla uzatılmıştır. Her bir seçim çevresi, 1 ila 35 arası sandalye sayısına sahiptir.

¹⁶ Ülke dışında kullanılan oylar partilere her bir seçim bölgesinde aldıkları oylara göre orantılandırılarak dağıtılmaktadır. YSK yönetmeliğine göre yurt dışında verilen oyların partilere dağıtımı kazanılan bağımsız sandalyelerin belirlenmesinin ardından olmak yerine, vekillerin belirlenmesinden önce yapılmaktadır. Devletlerin birey ve grupların birbiri ile eşit muamele temelinde yarışabilmesine saygı göstermesinin gerektiren [1990 tarihli AGİT Kopenhag Belgesi](#)'nin 7.6 Paragrafına aykırı olarak, yurt dışında verilen oyların partilere paylaştırılmasında uygulanan zamanlama bağımsız adayların dezavantajına olmuştur.

¹⁷ Pek çok muhalefet partisi yeni sistem kapsamında ortak listelerin yasal hale getirilmesi çağrısında bulunmuştur. Oy pusulalarının formatı gereği oylar ittifakın tamamına değil, ancak spesifik bir partiye verilmektedir. Ancak ittifak için çerçevelenen yere basılıp çerçeve içindeki özel bir partiye denk gelmeyen oylar ise "ortak oy" olarak işaretlenmiş, ittifaktaki partilere açık bir şekilde kendilerine verilen oy oranına göre paylaştırılmıştır.

Sandalye dağılımına hak sahibi olabilmek için ittifaklar ile tek başlarına seçime giden partiler, AGİT devletleri arasındaki en yüksek baraj oranı olan ulusal yüzde 10 barajını geçebilmelidirler.¹⁸ Çok sayıda muhalefet partisi yeni sistemin ittifak kurarak seçime katılan partilere ayrıcalık sunar nitelikte olduğunu eleştirmiş ve barajın uzun süredir süregelen itirazlara, AİHM içtihatlarına ve uluslararası kuruluşların tavsiyelerine rağmen aşağı çekilmemesini kınamışlardır.¹⁹ Ayrıca, barajın seçim çevresi esasına dayanması yerine, ülke geneline bakılarak uygulanması, coğrafi açıdan belirli bir bölgede toplanan etnik topluluklar da dahil olmak üzere bölgesel düzeyde temsile karşı engel oluşturabilir.²⁰

Siyasi çoğulculuğu ve mecliste temsili arttırmak için; partilerin sandalye dağılımına yeterli bulunmaları için uygulanan barajın aşağı çekilmesi hususu dikkate alınabilir.

A complaint was lodged with the SBE by two private citizens

İki ya da daha fazla seçim çevresine ayrılan illerden olan Ankara, Bursa, İstanbul ve İzmir illeri dışında, seçim çevreleri 81 ilin idari sınırlarına tekabül etmektedir.²¹ Meclisteki sandalye sayısının artırılması neticesinde ve kanun uyarınca, Haziran 2017’de, YSK, Ankara ve Bursa’da olmak üzere iki ilave seçim çevresi oluşturmuştur. Sınırlar konusunda, YSK’daki siyasi parti temsilcilerine danışılmış, ancak uluslararası iyi uygulamaların aksine teknik uzmanlar bu sürece dahil edilmemiş ve kamuoyunun görüşü alınmamıştır.²² Bursa’da seçim çevrelerinin sınırlarının çizilmesi ile ilgili itirazı bulunan iki sivil vatandaş YSK’ya şikayette bulunmuştur.²³ Nisan ayında, YSK oyların eşitliğini garanti etmeyen yasal bir formüle dayanarak sandalyelerin dağıtımını tekrar yapmış, bu düzenleme ile uluslararası yükümlülükler ve standartlar ile uluslararası iyi uygulamalara zıt olarak oyların eşitliği önemli ölçüde zayıflatılmıştır.²⁴ Bunun neticesinde, Tunceli’de sandalye başına kayıtlı seçmen ortalama sayısından maksimum sapma, ortalamanın yüzde 66 altında iken; Adana’da ortalamanın yüzde 25 üzerinde olmuştur.²⁵ Ayrıca, kanunun gerektirdiği şekilde sandalye dağılımında, seçmen kayıt istatistikleri yerine nüfus dağılım verisinin kullanılması bazı seçim çevrelerindeki seçmenlerin daha büyük bir seçim gücüne sahip olmasına sebep olmuştur.²⁶ Uluslararası iyi uygulamalar

¹⁸ Bir partiler ittifakı toplamda aldığı oy ile yüzde on barajını aşar ise bu ittifaktaki partiler sandalye paylaşımına yeterlilik kazanmaktadır. Vekiller D’Hondt yöntemine göre tahsis edilmektedir.

¹⁹ Bakınız 8 Temmuz 2008 tarihli [Yumak & Sadak Türkiye’ye Karşı](#) davası.

²⁰ Bölgesel partiler ile ulusal azınlıkların çıkarlarını temsil eden partiler Türkiye’de yasaktır ve bu durum siyasi çoğulculuğu daha da kısıtlamaktadır. Venedik Komisyonu’nun 2010 tarihli [Eşik/Baraj Raporu](#) madde 19’da: “ulusal azınlık sorunu olmayan ülkelerde, ya da bu sorunla baş etmek üzere spesifik tedbirlerin mevcut olduğu ülkelerde ulusal barajların kabul edilmesi tartışılabilir, ancak bu barajlar özenle kullanılmalı ve hatta gerekli olan yerlerde ulusal barajlar yerel barajlarla da değiştirilmelidir” demektedir.

²¹ İstanbul ve Ankara’da üçer seçim çevresi, İzmir ve Bursa’da ise ikişer seçim çevresi mevcuttur.

²² [İyi Uygulama Kodu](#) “en iyi çözüm ilk merci olarak problemi, çoğunluğu bağımsız üyelerden oluşan ve tercihen bir coğrafyacı, sosyolog içeren, partilerin dengeli bir şekilde temsil edildiği ve uygun olan yerlerde ulusal azınlık temsilcilerinin (...) de tek başvuru imkanı ile yer aldığı bir komisyona taşımaktır” ifadesine yer vermektedir.

²³ Şikayet, sınırları çizerken hukuki kriterler olan coğrafi mesafelerin ve ulaşım imkanlarının dikkate alınmadığını iddia etmiştir; gereken önem verilmeden söz konusu şikayet YSK tarafından reddedilmiştir.

²⁴ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin Kişisel ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin [25 nolu Genel Yorumu](#)’nun 21. Paragrafına göre “tek kişi, tek oy ilkesi her devletin kendi seçim sistemi çerçevesi içerisinde uygulanır, bir seçmenin kullandığı oy diğer bir seçmenin kullandığı oy ile eşit olmalıdır. Seçim çevresi sınırlarının çizilmesi ve oyların paylaşılması yöntemi oyların dağıtımını çarpıtmamalı ya da herhangi bir gruba yönelik ayrımcılık yapmamalı ve vatandaşların kendi temsilcilerini özgürce seçme haklarını makul olmayan bir şekilde kısıtlamamalı ya da bu haktan yoksun bırakmamalıdır.” [İyi Uygulama Kodunun](#) I.2.2.2 kısmına göre sandalyeler seçim çevreleri arasında eşit olarak dağıtılmalı ve müsaade edilen sapma yüzde 10’dan fazla olmamalıdır (özel koşullar altında yüzde 15).

²⁵ Sandalye başına kayıtlı ortalama seçmen sayısı 93,871’dir; Tunceli ve Adana’da kayıtlı seçmen sayısı sırası ile 32,145 ve 117,301’dir.

²⁶ Seçim çevreleri arasında nüfus ile kayıtlı seçmen oranlarında önemli farklar bulunmaktadır. Örneğin, İzmir’de İkinci Seçim çevresinde 155,438 vatandaş ile 117,799 kayıtlı seçmen bulunmakta, fark yüzde 24 oranında olmaktadır. Öte yandan Şanlıurfa’da 141,839 vatandaş ve 75,772 kayıtlı seçmen ile fark yüzde 47’dir. Her iki seçim çevresinde de sandalye sayısı 14’dür.

kapsamında, seçmen ya da nüfus dağılım istatistiklerinin kullanılması kabul edilebilirken, nihai sonuç her zaman bir seçmenin oyunun diğer seçmenin oyuna eşit olması ilkesine sadık kalmalıdır.

Oyların eşitliğini sağlamak için, sandalye dağılımı sistemi seçmen-vekil oranındaki orantısızlığı ele alacak şekilde gözden geçirilmelidir.

VI. SEÇİM İDARESİ

Seçimler, ülkenin idari bölgelerini yansıtan dört kademeli bir seçim idaresi tarafından yönetilmektedir. YSK, seçimlerin düzenlenmesi ve yürütülmesinden başından sonuna kadar tam olarak sorumludur. YSK, altı yıllık dönemler ile göreve getirilen 7 kıdemli hakim üyeden oluşan daimi bir kuruldur. 81 ilin her birinde, iki yıllık dönemler için göreve getirilen üç kıdemli hakimden oluşan bir İl Seçim Kurulu bulunmaktadır. Son milletvekili seçimlerinde en yüksek sayıda oy alan dört siyasi parti, YSK ve İl Seçim Kurullarına oy kullanamayan üye atama haklarını kullanmıştır. İl Seçim Kurulları seçim bölgelerindeki aday listelerini duyurur, ildeki İlçe Sandık Kurulları'ndan sonuçları toplayıp birleştirir, İlçe Seçim Kurulu kararlarına ilişkin şikayetler hakkında karar alır. İlgili ilçedeki en kıdemli hakimin başkanlık ettiği ve iki yıllık süre için hizmet veren 1,082 İlçe Seçim Kurulu bulunmaktadır. Bu kurullarda, ayrıca, iki devlet memuru ve ilçede en çok oy almış dört siyasi partinin tam oy hakkına sahip temsilcileri bulunmaktadır. İlçe Seçim Kurulları ilçe düzeyinde sonuçların birleştirilmesini yapar ve sandık kurullarıyla ilgili şikayetler hakkında karar alır. İlçe Seçim Kurulları, 54.742 merkezde oy verme ve oy sayma işlerinin organize edilmesi için 180,065 sandık kurulu görevlendirmiştir.

YSK'nın yedi üyesinden sadece biri kadındır. İl ve İlçe Seçim Kurulu üyesi 14,075 kişinin yalnız yüzde 12'si kadın iken 1,106,000 Sandık Kurulu üyesinin yüzde 24'ü ve Sandık Kurulu başkanlarının ise yüzde 19'u kadındır.

Kadınların seçim kurullarına üyeliğini arttırmak için hukuki ve idari önlemler alınabilir.

Seçim takviminin sıkışık olmasına rağmen seçim idaresi teknik hazırlıkları etkin bir şekilde yürütmüştür. Ancak, seçim prosedürlerinde büyük değişiklikler olmasına rağmen, YSK yaklaşmakta olan erken seçimlere kadar yeterli süre kalmadığı gerekçesi, ile el kılavuzu veyahut seçmenleri eğitici materyaller üretmemiştir. Ayrıca, bazı kilit hususlar yeterince düzenlenmediği gibi, YSK, daha alt seçim kurulları üzerinde gözetim icra etmemiştir.²⁷

Seçim mevzuatı ve prosedürlerinin tutarlı bir şekilde uygulanabilmesi için YSK daha alt seviye seçim organlarına yönelik rehberlik ve eğitim sağlamalıdır.

Sandık kurulları, iki devlet memuru ve o ilçeden en çok oy almış beş siyasi partinin temsilcileri olmak üzere yedi üyeden oluşmaktadır. Bütün sandık kurullarına ilk defa, daha önceki seçimlerde olduğu gibi siyasi parti adayları arasından seçilen değil, kura usulü ile belirlenen bir devlet memuru başkanlık etmiştir. Kanunda öngörülenin aksine, pek çok kez kura usulü uygulanmadan başkanlık edecek devlet memurları valilik ya da İlçe Seçim Kurulu tarafından atanmışlardır. Bazı sandık kurullarına atalamalar yasal son tarihten sonra yapılmıştır. İlk defa seyyar sandık kurulları oluşturularak; 741 ilçe merkezinde, 17,366 yatağa bağlı seçmenin oy vermesine imkan sağlanmıştır.²⁸

²⁷ YSK daha alt kurullara karşı yapılan şikayetleri hükme bağlamak için denetim yetkisinin kısıtlı kaldığı görülmüştür; hatta YSK'nın İlçe Seçim Kurulunca verilen kararların kanunsuz olduğunun farkında olsa dahi bunları düzeltmek için girişimde bulunmadığı vakalar da bulunmaktadır.

²⁸ Eşit Haklar için İzleme Derneği, YSK'nın seyyar oy verme imkanını kasaba ve köyler yerine sadece kentsel alanlar ile kısıtlayan kararına itirazda bulunmuştur.

Valilerin güvenlik kaygısı ile yaptığı talepler üzerine, YSK belli bir sayıdaki seçim sandığının yerini değiştirmiş veya sandıkları birleştirmiştir. Bu işlem 16 ili ve 120,000 seçmeni etkilemiştir.²⁹ DKİHB SGH'nin görüştüğü pek çok ilgili bu uygulamadan etkilenen toplulukların alınan bu tedbirlere karşı çıktığını ifade etmişlerdir. YSK, yeri değiştirilen sandık sayısını, yerlerini ve bundan etkilenen seçmen sayısı ile bu kararların gerekçelerini yayınlamamıştır. YSK, yasal son tarih olan 24 Mayıs'tan sonra da gelen yer değiştirme taleplerini değerlendirmeye almış, bu talepleri kabul etmiş ve İlçe Seçim Kurulları'na seçimden bir hafta öncesine kadar oy verme yerlerinin değişimini yapma hakkı vermiştir. Yapılan değişiklikler sebebi ile bazı seçmenler oy vermek üzere birkaç kilometre yol gitmek zorunda kalırken, seçmenlere yeni oy verme yerleri de sistematik bir şekilde bildirilmemiştir. DKİHB SGH'nin görüştüğü bazı ilgililer, alınan bu tedbirlerin HDP'nin kalesi olduğu düşünülen yerlerde seçmenlerin seçime katılımını azaltmak amacıyla yapıldığına dair endişelerini ifade etmiştir. Paydaşlar YSK'ya başvurarak, YSK'nın kararlarına ve bazı seçim bölgelerinde İlçe Seçim Kurulları'nın oy sandıklarının yerini değiştirme kararlarına ilişkin itirazda bulunmuşlardır.

DKİHB'nin daha önceki tavsiyeleri ile uluslararası iyi uygulamalara rağmen, seçim idaresinin şeffaflığı, kapalı oturumlar düzenlendiği ve kararların sistematik ve zamanlı bir şekilde yayınlanmasını gerektiren yasal gereklilikler de bulunmadığı için kısıtlı kalmıştır.³⁰ YSK, her ne kadar aldığı kararları internet sitesinde yayınlamaya yönelik yeni bir yasal zorunluluğun altında olsa da, bütün kararlarını internet sitesinde yayınlamamıştır.³¹

Şeffaflığı arttırmak için, bütün seviyelerdeki seçim kurullarının toplantı tutanakları ve kararları zamanlı bir şekilde yayınlanmalıdır. Seçim kurulu toplantılarını kamuya açık şekilde düzenlemek de düşünülebilir.

Anayasa ve kanunlar, kararların yedi üye tarafından verilmesi gerektiğini belirtse de; dört yedek üyenin de fiilen oy kullanmasına müsaade edilerek, YSK üye sayısı de facto olarak on bire çıkmıştır. YSK'daki parti temsilcilerinin dördü de, ayrıca seçimlerde aday olmuşlardır. Partilerin seçtiği İl ve İlçe Seçim Kurulu üyeleri arasında da aday olan ve seçilmiş yetkililer de bulunmaktadır.³²

YSK'da karar alma süreci, anayasa ve mevzuat ile uyum içerisinde olmalıdır. Seçim idaresinin tarafsızlığını korumak ve çıkar çatışmalarını önlemek için adaylar ve seçilmiş yetkililerin seçim kurullarında hizmet etmelerine sınırlama getirilmelidir.

VII. SEÇMEN KAYDI

Askerlik görevini ifa etmekte olanlar, askeri okuldaki öğrenciler, yasal olarak ehliyeti olmayan ya da mahkeme kararı ile kamu hizmetinden uzaklaştırılan kişiler ile suçun ağırlığına bakılmaksızın kasıtlı suç işlemekten hüküm giymiş mahkumlar dışında, 18 yaşını doldurmuş vatandaşların oy kullanma hakkı vardır. Askerlik görevini ifa etmekte olanlar, askeri okuldaki öğrenciler ve diğer üç gruba uygulanan oy verme hakkı kısıtlaması orantısızdır ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 12. ve 29. Maddeleri de dahil olmak üzere, AGİT taahhütleri ve diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlara

²⁹ HDP'ye göre bu durumdan etkilenen seçmen sayısı 320,000'dir.

³⁰ Venedik Komisyonu'nun [İyi Uygulama Kodunun](#) 81. Maddesine göre "Merkezi seçim kurulunun toplantıları, medya da dahil olmak üzere herkese açık olacak şekilde düzenlenmelidir"

³¹ 21 Nisan ve 23 Haziran tarihleri arasında alınan 628 kararın 74'ü yayınlanmıştır. Kararlar genellikle bir ya da iki haftalık gecikmeler ile yüklenmiş; bazıları ise hiç yüklenmemiştir. Örneğin, YSK'nın oy verme merkezlerinin yerlerinin değiştirilmesi ya da siyasi partilerin ve adayların kaydedilmesine yönelik kararlarının tamamı yayınlanmamıştır. Şikayetlere yönelik alınan kararlar yayınlanmamış, YSK buna sebep olarak mahremiyet endişelerinin, seçim sürecinin halka açık doğasına baskın geldiği yönünde bir açıklama getirmiştir.

³² Venedik Komisyonu'nun [İyi Uygulama Kodunun](#) 3.1 Maddesi şöyle gerektirmektedir "Tarafsız bir kurum, seçim kanununun uygulanmasından sorumlu olmalıdır (...)."

da aykırıdır.³³ 2013 ve 2014 yıllarında AİHM hükümlülere uygulanan yasağın çok geniş olduğu ve özgür seçim hakkını ihlal ettiği yönünde hükme varmıştır.³⁴ Bunun sonrasında, YSK her bir seçim ya da referandum için bir karar yayınlayarak hüküm giyilen süre tamamlanmamış olsa dahi ceza infaz kurumunda bulunmayan hükümlülerin oy kullanmasına izin vermektedir.

Askerlik görevini ifa etmekte olanlar ile askeri okulda okuyan öğrencilere oy kullanma hakları iade edilmeli ve oy kullanma hakları üzerindeki genel kısıtlamalar giderilmelidir. Seçim mevzuatı BM Engelli Hakları Sözleşmesinin hedefleri ile uyumlaştırılmalı, zihinsel engeli olan bireylere tam oy kullanma hakkı, istedikleri bir kişiden yardım talep etme hakkı da dahil olacak şekilde, verilmelidir.

Seçmen kaydı sistemi pasiftir. 56,3 milyon kadar seçmen ülke içinde, 3 milyon kadar seçmen de ülke dışında oy vermek üzere kaydedilmişlerdir.³⁵ Daimi merkezi seçmen kayıtları YSK’da tutulmaktadır ve İçişleri Bakanlığı’nca işletilen nüfus ve ikametgah kayıtları ile bağlantılıdır. Oy kullanma ehliyetine sahip olmayan seçmenlere ilişkin veri Adalet Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı tarafından sunulmaktadır. Seçmen kaydı seçmenin daimi ikametgah adresi ile bağlantılı bir kişisel kimlik numarasına dayalı olarak yapılmaktadır. Yakın zamanda yapılan yasal değişiklik ile oyun gizliliğinin korunması amacıyla seçmenlerin kendi adreslerine tekabül eden sandık yerine başka bir sandığa atanmalarına imkan tanınmıştır, ancak bu değişiklikten etkilenen seçmen sayısı kamuya duyurulmamıştır. Ülke dışındaki seçmenler, oy kullanma ehliyeti bulunan mahkumlar ile tutukluluğu devam eden seçmenler için özel seçmen listeleri oluşturulmuştur.³⁶ Ülke içinde göç edenler ile evsizler yalnız bir adrese kayıtlı oldukları sürece oy kullanabilmişlerdir. Bakım evinde ve rehabilitasyon merkezlerinde kalan yatağa bağlı seçmenler için Sandık Kurulları kurulurken, hastanelerdeki için kurulmamıştır. Ayrıca, daha önceki ev adreslerine kayıtlı olan ve kadın sığınma evlerinde yaşamakta olan 12,000 kadar kadın da oy kullanamamıştır.³⁷

Hastanelerde yatmakta olan seçmenler ile sığınma evlerinde kalan kadınların oy verebilmesini sağlama hususuna dikkat edilmelidir.

Seçmen kayıtları, 2 Mayıs ile 12 Mayıs tarihleri arasında halka açık olup; seçmenler hem kendi verilerini hem de aynı binada kayıtlı seçmenlerin verilerini İlçe Seçim Kurulları’nda ya da çevrimiçi olarak elektronik ortamda doğrulayabilmişlerdir. Seçime katılma yeterliliği bulunan siyasi partiler özel bir elektronik platform üzerinden ön ve nihai seçmen kayıtlarına erişmiş, itiraz edebilmiş ve listede değişiklik yapılmasını talep edebilmişlerdir. YSK seçmen listelerinde 679,182 adres değişikliği

³³ Paragraf 7.3’te üye ülkeler “yetişkin vatandaşların evrensel ve eşit oy hakkını garanti altına alacaklardır” denilirken, Paragraf 24’te hak ve özgürlüklere yönelik kısıtlamaların “yasanın amacı ile tam orantılı” olması gerektiği belirtilmektedir. Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 25. Maddesi’ne yönelik Genel Yorumu no.25’in 14. Paragrafı uyarınca oy hakkından yoksun bırakılma gerekçelerinin “nesnel ve makul” olması gerekmektedir ve “oy verme hakkının askıya alınmasına gerekçe bir suçtan ötürü hüküm giyilmesi ise, oy verme hakkını askıya alma süresi, işlenen suç ve verilen ceza ile orantılı olmalıdır”. Ayrıca Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin silahlı kuvvetler mensuplarının insan hakları hakkında Tavsiyesinin ([Recommendation CM/REC\(2010\)4](#)) “silahlı kuvvetler mensuplarının seçim haklarına uygulanan kısıtlamaların artık gerekli olmadığı hallerde ve meşru bir amacın gerçekleştirilmesinde orantılılık ilkesi kapsamında kaldırılmalıdır” ifadesine yer veren madde 58’e bakınız.”

³⁴ Bakınız: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 2013 tarihli [Söyler / Türkiye kararı](#) ve 2014 tarihli [Murat Vural / Türkiye kararı](#).

³⁵ Yurtdışında yaşayan seçmenler 7 ile 19 Haziran tarihleri arasında 60 ülkede kurulu 3,379 sandık kurulunda oylarını kullanabilirler. Yurtdışına gönderilen oy pusulaları geri alınarak Ankara’da özel olarak belirlenen bir İlçe Seçim Kurulunda 1,165 sandık kurulu tarafından sayılır. Yurtdışında yaşayan seçmenler her iki seçim için de oy kullanabilse de genel seçimler için sadece siyasi partilerin adaylarına oy verebilmekte ancak bağımsız adaylara oy verememektedirler

³⁶ Kasıtlı olmayan suçlardan hükümlü 85,000 kadar mahkûm, 317 Ceza İnfaz Kurumunda 493 sandıkta oy kullanmak üzere kayıt edilmişlerdir.

³⁷ Ankara Barosu ve Eşit Haklar için İzleme Derneği tarafından YSK’ya kadın sığınma evlerindeki kadınların haklarından mahrum bırakılması hususunda itirazda bulunulmuştur.

yapmıştır. 20 Mayıs tarihinden sonra değişiklik yapılması mümkün değildir.³⁸ Genel olarak paydaşlar seçmen listelerinin niteliğine güven duyduklarını dile getirmişlerdir.

VIII. PARTİLERİN VE ADAYLARIN KAYIT ALTINA ALINMASI

18 yaşını doldurmuş, hukuki ehliyeti bulunan ilköğretim mezunu vatandaşların, milletvekili seçimi için aday olma hakları bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı adayları en az 40 yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim mezunu olmalıdırlar. Hukuki ehliyetten yoksun kişiler, her iki seçimde de aday olmaya uygun değildirler. Hafif suçlar da olsa ya da affa uğramış olsalar dahi belli bir kapsamı olmayan geniş çaplı suçlardan hüküm giymiş kişiler ile devlet memurluğundan ihraç edilenler ve askerlik vazifesini henüz yerine getirmemiş olanlar veya askerlik vazifesini yerine getirmekte olanlar seçimlerde aday olamazlar.³⁹ Hükümlülere aday olma hakkı belirli koşullar altında tanınabilmektedir.⁴⁰ Bu kısıtlamalar (yaş gereği dışında) ayrımcı kısıtlamalardır ve AGİT'in 1990 Kopenhag Belgesi'nin 7.3 ve 7.5 paragrafına uygun değildir.⁴¹ Aday olmak isteyen hakimler, savcılar, ordu mensupları ve devlet memurlarının istifa etmeleri gerekmektedir ve seçilemedikleri takdirde göreve iade edilmeyebilirler.⁴²

Ayırım gözetilen, adayların eğitim ve askerlik hizmetini tamamlama yeterlik kriterleri uluslararası yükümlülükler ile uyum içerisinde olacak şekilde değerlendirilmelidir. Hükümlülerin adaylık haklarının alınması ve geri iadesine yönelik koşullar işlenen suç ile orantılı olmalıdır.

DKİHB'nin geçmiş tavsiyeleri ile uyumlu olarak, yapılan son değişiklikler bağımsız cumhurbaşkanı adaylarına yönelik bir hüküm getirmiş ve partilerin aday göstermesi için yeterlilik kriterlerini bir nebze kolaylaştırmıştır. Cumhurbaşkanı adayları, son genel seçimlerde kendi başına ya da ortaklaşa oyların en az yüzde beşini almış bir ya da daha fazla parti tarafından aday gösterilebilmektedir. Bağımsız adayların, adaylıklarını destekleyen 100,000 seçmen imzası sunmaları ve yalnız kayıt altına alınan adaylara geri iade edilecek olan 139,160 TL depozito yatırımları gerekmektedir.⁴³ Milletvekili adayları kapalı parti listeleri ile siyasi partiler tarafından aday gösterilebildiği gibi bağımsız aday da

³⁸ Nihai yerel seçmen listesine giren seçmenler ve 20 Mayıs tarihinden önce listeye girmek için başvuruda bulunan ancak henüz kendi oy verme merkezlerindeki ilgili listeye girmemiş olan seçmenler seçim günü İlçe Seçim Kurulundan alınmış bir sertifika ile listeye eklenebilmiştir. Ayrıca, Sandık Kurulu üyeleri, kolluk kuvvetleri, bina yöneticileri ve resmi şoförler seçim günü görevli oldukları sandıkta İlçe Seçim Kurulundan alınan sertifika ile oy kullanabilmişlerdir.

³⁹ Buna göre, Taksirli suçlar hariç en az bir yıl süre ile hapis yatmış olanlar, zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, hileli iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma veya bu gibi eylemleri kışkırtma ve destekleme gibi suçları işlemiş olanlar affa uğramış olsalar dahi seçime katılamazlar.

⁴⁰ Adli Sicil Kanunu "Mahkûm olunan cezanın infazının tamamlandığı tarihten itibaren üç yıllık bir sürenin geçmiş olması ve kişinin bu süre zarfında yeni bir suç işlememiş olması ve hayatını iyi halli olarak sürdürdüğü hususunda mahkemede bir kanaat oluşması" halinde yasaklanmış hakların geri verilebileceğini ifade etmektedir. 15 yıllık bir sürenin ardından hükümlünün adli sicil kayıtları silinmektedir.

⁴¹ 1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin [7.5 Paragrafı](#), üye Devletlerin "vatandaşlarının, birey olarak ya da siyasi partilerin veya kuruluşların temsilcisi olarak, siyasi veya kamu görevlerine talip olma hakkına ayrımcılık yapmaksızın saygı göstermelerini" öngörmektedir. 1960 tarihli Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 25. Maddesi'ne yönelik [Genel Yorumu no.25'in](#) 15. Paragrafında "Adaylık hakkı kazanmalarında bir engel bulunmayan kişiler eğitim, yaşanılan yer, ırk veya siyasi eğilim gibi makul olmayan veya ayrımcı gerekçeler ile adaylıktan hariç tutulamazlar" denilmektedir.

⁴² Temel Hükümler Kanununun 7. Maddesine göre seçimlerde yer almak için istifa etmemiş olan devlet memurları seçim sonuçlarının açıklanmasından itibaren bir ay süre içerisinde yeniden başvurdukları takdirde önceki işlerini geri alabilmekte ya da kıdemlerine uygun benzer bir pozisyona devam edebilmektedirler. Bu hüküm hakimler, savcılar ile askeri personel için geçerli değildir.

⁴³ Yaklaşık 26,000 Euro (1 EUR=5.3 TRY). Aday olmak isteyen bir kişi gerekli sayıdaki imzayı toplayamadığı için yatırdığı depozitoyu kaybetmiştir.

olabilmektedirler ve bağımsız adayların yalnız seçilen adaylara geri iade edilecek olan 13,916 TL depozito yatırmaları gerekmektedir.⁴⁴

13 Mayıs tarihine kadar biri kadın altı cumhurbaşkanı adayı kayıt altına alınmıştır.⁴⁵ Görevdeki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan AKP tarafından, Muharrem İnce CHP tarafından ve Selahattin Demirtaş HDP tarafından aday gösterilmişken, Meral Akşener (İYİ Parti), Temel Karamollaoğlu (Saadet Partisi) ve Doğu Perinçek (Vatan Partisi) bağımsız olarak aday olmuşlardır. İmza toplama sürecindeki aksaklıklara ilişkin yurtdışında yaşayan seçmenlerin destek imzası verememesi, imza toplanması için çok kısa bir sürenin verilmesi, seçmenlerin imza verebileceği yerlerin sayısındaki yetersizlik ile bu yerlerin elverişli yerler olmayışı ve bağımsız adaylar için imza vermek niyetinde olan seçmenlerin gözünün korkutulması gibi, çok sayıda şikayette bulunulmuştur.⁴⁶

Adaylığı destekleyici imzaların toplanması prosedürü çok fazla yük olmamalı ve adaylığa karşı bir engel arz etmemelidir. Belirli sayıda oy almış olan bağımsız milletvekili adaylarına, seçim depozitolarını geri iade etme eşiğinin aşağı çekilmesi düşünülmelidir.

Genel seçimlere katılabilmek için partiler ya mevcut Mecliste en az 20 milletvekilinden oluşan bir gruba sahip olmalı ya da illerin en az yarısında ve bu illerin her birindeki ilçelerin en az üçte birinde teşkilatlanmalarını tamamlamış olmalı ve seçimlerden en az altı ay önce parti genel kongrelerini gerçekleştirmiş olmalıdırlar. Buna ek olarak, partilerin, illerin en az yarısındaki tam aday listelerini sunmaları da gerekmektedir.

Kayıtlı 86 partiden, 11 tanesi YSK tarafından seçime katılma yeterliliğine sahip bulunmuşlardır.⁴⁷ Geriye kalan partiler ise yeterli teşkilatlanma yapıları bulunmadığı ya da seçimlerden en az altı ay önce yerel kongrelerini gerçekleştirmedikleri gerekçeleri ile seçime katılmaya uygun bulunmamışlardır. İkinci durumun gerekçesi kanunun Ocak 2018'de YSK tarafından kısıtlı bir şekilde yorumlanmasının bir neticesidir; 24 Aralık 2017 tarihi itibarı ile yerel kongrelerini gerçekleştirmemiş olan iki partinin geriye dönük olarak diskalifiye edilmesine sebep olmuştur. Reddedilen 10 parti, YSK'dan seçime katılmaya uygunluklarını tekrar değerlendirmesini talep etmiş ve bunlardan biri, HÜDA-PAR seçime katılmaya uygun bulunmuştur. Netice olarak, toplamda sekiz parti milletvekili genel seçimlerine katılmışlardır. YSK tarafından seçimler için iki ittifak kaydı yapılmıştır: AKP ve MHP, Cumhurbaşkanlığı Kurarke; Millet İttifakı CHP, İYİ Parti ve Saadet Partisini birleştirmiştir. Üç parti ise ittifaka girmeden seçimlere katılmıştır – HDP, HÜDAPAR ve Vatan Partisi.

Uluslararası standartlar ve iyi uygulamalar ile uyum içerisinde, siyasi partilerin seçimlerde yarışabilmesi için gerek kılınan gereklilikler daha az kısıtlayıcı nitelikte olmalıdır. Bir parti kayıt edildikten itibaren seçimde yer almak için yeterlilik gereklilikleri en alt düzeyde olmalıdır.

⁴⁴ Venedik Komisyonu'nun [İyi Uygulama Kodunun](#) I.I.1.3 Kısımına göre bir depozito gerekiyor ise aday belirli bir oy skoru elde ettiğinde, ve bu oy skoru aşırı olmamakla birlikte, geri iade edilebilir olmalıdır.

⁴⁵ 14 başvuru sahibi içinden 8 tanesi kayıt altına alınmamıştır: 3 başvuru sahibi gerekli depozitoyu ödeyemeyerek tüm belgeleri ibraz edememiş iken 1 başvuru sahibi gerekli sayıda imza toplayamamış ve 4 başvuru sahibi ise son başvuru tarihinden sonra başvurmuşlardır.

⁴⁶ Bu eksikliklerin bağımsız adayları, aday olma fırsatından mahrum bırakma olasılığı bulunmaktadır. Saadet Partisi, Vatan Partisi, İYİ Parti ve müstakbel bir bağımsız aday tarafından YSK'ya şikayetlerde bulunulmuştur. MHP lideri bağımsız adaylar için imza kullanan vatandaşların güvenlik soruşturmasına tabi tutularak terör örgütleri ile bağlantılı olma ihtimallerinin değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁴⁷ 22 ve 25 Nisan tarihli YSK kararları uyarınca AKP, Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Büyük Birlik Partisi (BBP), CHP, Demokratik Parti, HDP, İYİ Parti, MHP, Saadet Partisi, Vatan Partisi ve HÜDA-PAR seçime katılma yeterliliğine sahip bulunmuştur.

Partilerin kadın aday göstermesi için yasal bir zorunluluk bulunmamaktadır: kanun bir cinsiyet kotası öngörmemektedir.⁴⁸ Milletvekili seçimleri için kayıt altına alınan 4,851 adayın 996'sı, veyahut yüzde 20.5'i kadındır.⁴⁹ Olumlu olan ise bazı partilerin cinsiyet kotası uygulamış olmasıdır.⁵⁰ Yeni seçilen mecliste 104 kadın veya yüzde 17.3 oranında kadın vekil bulunurken, önceki mecliste bu rakam 81 kadın vekil ya da yüzde 14.7 oranında kadın vekil şeklindedir. Partilerin aday gösterdiği 77 kişi, YSK tarafından geçmiş hükümlülüklerinden dolayı adaylığa uygun bulunmamışlardır.⁵¹

78 bağımsız adayın içinden 68'i, 35 seçim çevresinden adaylığa kabul edilmiş olup, bu bağımsız adayların 57'si erkek 11'i ise kadındır. Başvuranların dördü uygunluk kriterlerini yerine getirmediği gerekçesi ile reddedilirken, altısı da başvurularını geri çekmişlerdir. Yine de genel olarak seçmenlere tercih yapabilecekleri geniş bir siyasi yelpazede olasılıklar sunulmuştur.

Kadın adayları desteklemek amacı ile, toplumsal cinsiyet kotaları uygulamak ve kadınları kazanabilecekleri pozisyonlara yerleştirmenin dahil olduğu, geçici özel mevzuatsal tedbirler uygulamak hususu dikkate alınmalıdır.

IX. KAMPANYA

Temel Hükümler Hakkındaki Kanun seçim kampanyasına düzenleme getirmekte ve adaylar için adil ve eşit fırsatlar sağlamayı amaçlar. Kanun farklı kampanya kurallarının uygulandığı iki kampanya dönemi tesis etmektedir. Seçim döneminin başladığı 30 Nisan itibari ile belirli kampanya düzenlemeleri uygulanmaya başlanmıştır. Daha katı düzenlemeler ve daha geniş kapsamlı eşitlikçi kampanya ilkeleri yalnızca resmi kampanya döneminde uygulanmakta olup, bu dönem seçim gününden 10 gün önce başlayıp 23 Haziran tarihinde saat 18:00'da sona ermiştir.⁵² Bu ise daha uzun süren kampanya sürecini yeterince düzenlenmemiş bırakmakta ve AGİT'in 1990 tarihli Kopenhag Belgesi'nin 7.6 paragrafının tam olarak sağlanamamasına sebep vermektedir. Daha katı kampanya kurallarının çerçevesini çizen kanun, görevdeki Cumhurbaşkanı için geçerli olmadığından dolayı lehe kampanya koşulları sağlamaktadır.⁵³

Adil bir kampanya ortamı sağlayabilmek için kanunu değiştirmek ve idari kaynakların kötü amaçlı kullanımına yönelik yasak da dahil olacak şekilde, tüm kampanya yasaklamalarının seçim çağrısı yapıldığı andan itibaren geçerli olması hususunda değerlendirme yapılmalıdır. Dahası, kanun

⁴⁸ 2017'de CHP'li milletvekilleri aday listelerine yüzde 33'lük bir cinsiyet kotası getirilmesini öneren bir meclis önergesi sunmuşlardır.

⁴⁹ HDP 229 kadın aday, İYİ Parti 159 kadın aday, Vatan Partisi 145 kadın aday, CHP 136 kadın aday, AKP 126 kadın aday, MHP 76 kadın aday, Saadet Partisi 70 kadın aday, HÜDA-PAR 44 kadın aday göstermiştir.

⁵⁰ HDP parti listelerinde gönüllü olarak yüzde 33 kadın aday kotası uygularken İYİ Parti yüzde 25 gönüllü kota uygulamıştır.

⁵¹ Bunların içinden 30'u HDP tarafından aday gösterilmiş ve 10'u sonrasında kayıt altına alınmıştır. HDP mahkemenin 20 HDP adayı ile ilgili beyanını yasal son başvuru süresini geçirdikten sonra verdiği yönünde bir iddiada bulunmuştur. İki HDP ve bir CHP adayı haklarında aksini kanıtlar mahkeme kararları olmasına rağmen YSK tarafından geçmiş hükümlülüklerinden dolayı siyasi ehliyetlerinin bulunmadığı gerekçesi ile kabul edilmemişlerdir. YSK, bir AKP adayının eski yolsuzluk hükümlülüğünün seçimlere katılmasına engel olduğu halde kişinin aday olarak kayda geçmesi iddiası ile yapılan itirazı reddetmiştir.

⁵² 10 günlük kampanya döneminde, kanun açık bir şekilde kamu kaynaklarının suiistimal edilmesini ve bütün resmi törenleri (bazı istisnalar olmakla birlikte) yasaklamakta, ayrıca hükümet çalışmaları hakkında konuşmalar yapılmasını engellemekte ve başbakan, bakanlar ile milletvekillerinin seçim kampanyaları sırasında devlete ait araçları kullanmasını yasaklamaktadır.

⁵³ Kampanya kuralları doğrudan cumhurbaşkanını seçme sisteminin getirilmesinden ve cumhurbaşkanının hiçbir partiye bağlı olmaması hükmünün kaldırılmasından bu yana güncellenmemiştir. Cumhurbaşkanının hiçbir partiye bağlı olmaması hükmünün kaldırılmasından önceki dönemde Cumhurbaşkanının seçim kampanyası yürütmesi katı yasak idi.

kampanya kurallarının görevdeki Cumhurbaşkanına da eşit derece uygulanmasını sağlamalı ve kampanyada haksız avantaj elde etmesine imkan tanımamalıdır.

Adayların mitingler, kampanya stantları, posterler, afişler, bayraklar, yüz yüze seçim çalışması ve hoparlörlü seçim araçları kullanma gibi bir dizi geleneksel aracı kullandığı enerjik bir kampanya dönemi yaşanmıştır.⁵⁴ Ekonomi, başkanlık sistemine geçiş, terörle mücadele ve olağanüstü hal, işsizlik ve eğitim gibi konular seçim kampanyalarında çoğunlukla ele alınan konular olmuştur. Adaylar hem genç seçmenlere ulaşmak hem de bazı illerde uygulanan kısıtlamaları aşmak amacıyla sosyal medyayı kullanmışlardır. Türkçe dışında dillerin yanı sıra işaret dili de kampanyada kullanılmıştır. Kampanya dönemi Ramazan ayına denk geldiği için, hava karardıktan sonra miting yapılmasına yönelik bir yasak bulunmasına rağmen, adaylar geleneksel iftar yemeklerini ve akşamın geç saatlerini seçim kampanyaları için kullanmıştır.⁵⁵ Kanunen yasak olmasına rağmen bazı adaylar yurtdışında seçim kampanyası yürütmüşlerdir.⁵⁶

Cumhurbaşkanı, seçim kampanyalarında genel kutuplaşmayı yansıtan zıtları bir üslup kullanmıştır. Bütün adaylar birbirlerine karşı duyguların ağır olduğu bir dil kullanırken, görevdeki Cumhurbaşkanı defalarca diğer adaylar ve partiler için terör destekçileri ifadesini kullanmıştır.⁵⁷ 28 Mayıs'ta görevdeki Cumhurbaşkanı, CHP adayına seçim kampanyası konuşmasında kullandığı ifadeler nedeniyle, hakaret iddiasını da içeren suç duyurusunda bulunmuş ve özel hukuk davası açmıştır; 9 Haziran tarihinde ise CHP'nin adayı görevdeki Cumhurbaşkanına iftira ve ağır hakaret içeren ifadelerinden dolayı tazminat davası açmıştır.⁵⁸ HDP'nin Cumhurbaşkanı adayına kampanya süresi boyunca tutuklu olup özgürce kampanya yapma hakkını kullanamamıştır.⁵⁹

Kampanya esnasında bir dizi olay yaşanmış, bazıları ise şiddet içeren olaylar olmuştur. Parti ve kampanya binalarına düzenlenen önemli sayıda saldırı, başta HDP olmak üzere, CHP, Saadet Partisi

⁵⁴ DKİHB SGH adaylarca düzenlenen 33 kampanya mitingini gözlemlemiştir. Doğu ve Güneydoğu'daki bazı illerde kampanyalar ülkenin geri kalanına kıyasla daha az canlı geçmiş, buna toplanma ve hareket özgürlüğüne getirilen sınırlamalar da dahil olmuştur.

⁵⁵ 9 Haziran'da CHP İstanbul'da bir gece mitingi düzenlemiş, AKP 6 ve 10 Haziran tarihlerinde yine İstanbul'da gece mitingleri düzenlemiştir.

⁵⁶ 20 Mayıs tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Bosna Hersek'te seçim kampanyası düzenlemiştir. 31 Mayıs tarihinde CHP'nin adayı kampanya etkinlikleri kapsamında Yunanistan ve Bulgaristan'ı ziyaret etmiştir. HDP 26 Mayıs tarihinde Köln ve 2 Haziran tarihinde Paris'te iki kampanya etkinliği düzenlemiştir.

⁵⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan 6 Haziran tarihinde Muğla'da HDP'nin cumhurbaşkanı adayından terörist olarak CHP'nin cumhurbaşkanı adayı İnce'den ise terör destekçisi olarak bahsetmiştir. Aynı mesajlara görevdeki Cumhurbaşkanının 7 Haziran tarihinde Mersin'de ve 10 Haziran tarihinde Denizli'de yapmış olduğu kampanya konuşmalarında da yer verilmiştir. 8 Haziran tarihinde Karabük'te CHP'nin cumhurbaşkanı adayı İnce de Cumhurbaşkanını teröristleri desteklemek ile itham etmiştir.

⁵⁸ 24 Mayıs tarihinde CNN Türk'te yer alan bir [röportajda](#) CHP'nin adayı, AKP'yi kurmadan önce Erdoğan'ın, Fetullah Gülen'i Pensilvanya'da ziyaret ettiğini iddia etmiş, görevdeki Cumhurbaşkanı ise bunu bir hakaret olarak algılamıştır. 8 Haziran tarihinde Kayseri'deki miting [konuşmasında](#) görevdeki Cumhurbaşkanı CHP adayının "Pensilvanya'dan izin aldığı" iddiasında bulunmuştur.

⁵⁹ 21 Mayıs tarihinde, Demirtaş'ın kampanya yürütmek amacıyla serbest bırakılma başvurusu yerel mahkeme tarafından reddedilmiş ve müteakip temyiz başvurusu da reddedilmiştir. Anayasa Mahkemesine 29 Mayıs tarihinde yapılan bir diğer başvuru ise seçim gününden önce karara bağlanmamıştır. 30 Mayıs tarihinde Adalet Bakanlığı, Demirtaş'ın gazetecilere telefon ile röportaj verme talebini ve kampanyanın son haftasında farklı şehirlerde düzenlenecek olan dört mitinge katılma talebini reddetmiştir.

ve İYİ Parti'yi de etkilemiştir.⁶⁰ HDP, DKİHB SGH'ye, 394 kadar parti destekleyicisinin göz altına alındığını, kampanya faaliyetlerine engel olduğunu, polisin izleme yaptığını ve tacizde bulunduğunu, ve kampanya kurallarının seçmeli uygulanmasına maruz kaldıklarını bildirmiştir.⁶¹ İstihbarat kaynaklarından alınan bilgiye göre, 12 Haziran'da görevdeki Cumhurbaşkanı, CHP mitingine katılanların HDP üyeleri olduğunu ifade etmiştir.⁶² 14 Haziran'da görevdeki Cumhurbaşkanı, AKP üyelerine kendi mahallelerindeki HDP seçmenlerini tespit edip "gözlerini onlardan ayırmamaları" talimatını vermiştir. 21 Haziran tarihinde İçişleri Bakanı, CHP seçmenine HDP'ye oy vermektan kaçınmasını, aksi taktirde bunun sorumluluğuna katlanacaklarını ifade etmiştir. Adaylara ve destekçilere yapılan bu baskı ve göz korkutma, korku atmosferine katkıda bulunmuş ve AGİT'in 1990 tarihli Kopenhag Belgesi'nin 7.7 paragrafı ile gerekli kılınan adil ve özgür bir atmosferde kampanya yürütebilme ve fırsat eşitliği konularında endişelere sebep olmuştur.⁶³ 14 Haziran'da Suroç'ta AKP seçim kampanyasını yürütenler ile yerel esnaf arasında çıkan ve silahların karıştığı şiddetli olayda bazıları HDP destekçisi olan dört kişi hayatını kaybederken sekiz kişi de yaralanmıştır.⁶⁴

Yetkililer gerekli tedbirleri alarak seçim kampanyalarının gözdağından ve cezalandırılma korkusundan uzak bir ortamda yapılmasını sağlamalı ve kampanyalarla ilişkili bütün suçları derinlemesine inceleyerek etkili bir kampanya gözetimi yürütmelidir. Kampanya ile ilgili hukuki düzenlemelere tamamiyle sadık kalınmalı ve tatbik edilebilir cezai ve idari suçlar için suçun faileri kovuşturulmalıdır.

⁶⁰ CHP, HDP, Saadet Partisi ve İYİ Parti; Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Manisa ile Van illerindeki kampanya ofislerine çok sayıda saldırılar düzenlendiğini, dışarıda kampanya yürütmelerine karşı engeller çıkartıldığını, araçlarına ve stantlarına saldırılar düzenlendiğini DKİHB SGH'ne bildirmiştir. HDP seçim kampanyaları esnasında 97 olayın yaşandığını rapor etmiştir. İçişleri Bakanlığı'na göre 20 Nisan ve 21 Haziran tarihleri arasında toplamda 251 siyasi olay yaşanmıştır (78 HDP, 75 AKP, 38 İYİ Parti, 32 CHP, 10 MHP, 14 Saadet Partisi, 2 Vatan Partisi, 2 HÜDA-PAR). 26 Mayıs tarihinde Ankara'da yaşanan ve Saadet Partisi ile MHP üyelerinin dahil olduğu olayın ardından savcılık cezai soruşturma başlatmıştır. Konya'da CHP ofisine düzenlenen bir saldırının ardından 12 Haziran tarihinde polis bir soruşturma başlatmış ve DKİHB SGH'ye AKP gençlik kollarından olduğu varsayılan 40 kadar kişinin saldırıya karıştığı bilgisini vermiştir. 9 ve 11 Haziran tarihlerinde İYİ Partinin kampanya otobüslerine İzmir'de saldırılmıştır.

⁶¹ Ankara, İstanbul, Manisa ve Bursa polisi HDP'ye yönelik şiddet ve vandalizm olaylarını DKİHB SGH'ne doğrulamıştır. Diğer pek çok bölgede ise tekrar edilen taleplere rağmen DKİHB SGH Uzun Dönem Gözlemcileri polis ile görüşme imkanına erişememişlerdir. 17 Mayıs tarihinde Ankara Valisi, Ankara'nın merkezindeki HDP kampanyasına engel olduğu öne sürülen polis memuru hakkında [soruşturma başlattığını](#) beyan etmiştir. 5 Haziran tarihinde Bolu'da MHP destekçilerinin HDP parti ofisinden bayrakları indirip yaktıkları iddia edilmiş; polis ve savcı olay hakkında inceleme başlatmıştır. 5 Haziran tarihinde polis Ceylanpınar'da düzenlenmekte olan HDP mitingini, miting izni alınmış olsa da, biber gazı kullanarak dağıtmıştır. 7 Haziran tarihinde polisin, AKP'nin düzenleyeceği mitingine yakınlığı sebebi ile 9 Haziran'daki mitingün güvenliğini sağlayamayacağını bildirmesi üzerine HDP Ankara seçim mitingini iptal etmiştir. 6 Haziran'da Van'ın Başkale ilçesinde sokakta asılı duran HDP bayrakları polis tarafından kaldırılırken, aynı gün DKİHB SGH Van'ın ana caddesinde bir önceki günkü mitingden kalan AKP bayraklarının bulunduğunu gözlemlemiştir. 20 Haziran'da 6'sı sandık kurulu üyesi olan 10 kadar HDP destekçisi İnegöl ve Osmangazi'de terör suçlamaları ile göz altına alınmış; bir kısmı daha sonra serbest bırakılmıştır. Kanunen mitingün düzenlenmesinin hemen ardından kampanya materyallerinin toplanması gerekmektedir.

⁶² Görevdeki Cumhurbaşkanınının 12 Haziran tarihinde Eskişehir'deki [konuşması](#). Polisin miting katılanları açık bir şekilde görüntüleme hakkı bulunmaktadır.

⁶³ 1990 AGİT Kopenhag Belgesi'nin [Paragraf 7.7](#) katılımcı devletlerin "siyasi kampanyaların, parti ve adayların görüş ve vasıflarını özgürce sergilemelerini engelleyebilecek, ya da seçmenlerin bu görüş ve vasıfları öğrenme ve tartışmalarını veya kendilerine karşı misilleme yapılma kaygısı taşımadan oy vermelerini engelleyebilecek her türlü idari işlem, şiddet ya da sindirmeden uzak, adil ve serbest bir ortamda yürütülmesine olanak sağlayan yasaların ve kamu politikalarının olmasını sağlayacaktır" şeklinde ifade etmektedir.

⁶⁴ Hayatını kaybedenlerden biri AKP'li bir milletvekilinin kardeşi ve diğer üçü ise HDP destekçileridir. Medyaya göre 19 HDP'li destekçi ve bir de HDP'li milletvekili adayı göz altına alınmıştır.

Kampanya süresi boyunca Cumhurbaşkanı devlet kaynakları ile tamamlanan 5 projenin açılışını yapmıştır.⁶⁵ Kanunda hükmedilenin aksine çok sayıda hükümet görevlisi kampanyanın son 10 günlük süresi zarfında, AKP hükümetinin başarılarını halka açık olarak övmüşlerdir.⁶⁶ Kanuna aykırı olarak ordu mensubu personel ile hakimlerin de dahil olduğu devlet memurlarının, seçim kampanyalarına dahil olduğuna dair olaylar rapor edilmiştir.⁶⁷ 11 Mayıs tarihinde, Bakanlar Kurulu'nun sunduğu ve emeklilere ikramiye verilmesini öneren önerge mecliste kabul edilmiştir.⁶⁸ İktidar partisinin kamu kaynaklarını suistimal ettiği bu olaylar, eşit şartlarda rekabet ortamını sağlamamaktadır ve “devlet ve siyasi partiler arasında açık bir ayırımın bulunmasını” gerektiren AGİT’in 1990 tarihli Kopenhag Belgesi’nin 5.4 paragrafına da aykırılık oluşturmuştur.

Yetkililer adayların seçim için makamından faydalanmasını önlemek için, Devlet ve parti arasında net bir ayırım sağlayan bir mekanizma uygulamalıdır. Buna ilaveten, idari kaynakların kötüye kullanılmasına karşı etkili bir yaptırım mekanizması oluşturulmalıdır.

X. KAMPANYA FİNANSMANI

Cumhurbaşkanı adaylarının, kamu kaynaklarından yararlanma hakkı yoktur ve her bir tur için yalnız Türk vatandaşlarından 13,916 TL’ye kadar bir bağış alabilmektedirler. Tüzel kişilerden ve yabancı kaynaklardan bağışlar ile borç alınması yasaktır. Kampanya harcamaları için bir üst sınır tayin edilmemiştir. 2,000 TL üzerindeki bağışlar ile tüm harcamalar bir banka hesabı vasıtası ile yapılmalıdır. Adaylar adaylık evrakları ile birlikte YSK’ya bir mal beyanı sunmalı ve nihai sonuçların açıklanmasını takiben 10 gün içerisinde gelir ve giderleri gösterir bir kampanya finansman raporu sunmalıdırlar. Ne bu raporlar ne de mal beyanları yayınlanmamaktadır.⁶⁹ Kanun seçimlerden önce finans raporunun verilmesini gerektirmemektedir.⁷⁰ YSK kanun tarafından raporları denetlemeye

⁶⁵ Açılış törenleri [30 Mayıs](#), [2 Haziran](#), [7 Haziran](#), [12 Haziran](#) ve [13 Haziran](#) tarihlerinde, kanunun bu tür açılışların yapılmasını yasakladığı seçimden 10 gün önceki dönemin hemen öncesinde gerçekleşmiştir. Kanun ihlali olmasa da, bu uygulama Venedik Komisyonu’nun [İyi Uygulama Kodunun](#) “Partiler ve adaylar arasında fırsat eşitliği sağlanmalı ve devletin bunlara karşı tarafsız olmaya ve her birine aynı kanunu aynı şekilde uygulamaya sevk etmelidir” ifadesine yer veren 1.2.3. kısmı ile uyum içerisinde değildir. 21 Haziran tarihinde, açılışların yasak olduğu dönemde, Cumhurbaşkanının uçağı ilk defa İstanbul’daki yeni havalimanına [inis](#) yapmış ve bu ilk inis medyada geniş yer almıştır. Ayrıca, resmi cumhurbaşkanlığı web-sitesi görevdeki cumhurbaşkanının kampanya faaliyetlerini rapor etmek için kullanılmıştır.

⁶⁶ Temel Hükümler Kanununun 64. Maddesi uyarınca, son 10 günlük süre zarfında kamu kurumlarının tören düzenlemesi ve önceden yapılan icraatlar ve hizmetler hakkında konuşma yapmak yasaktır. Cumhurbaşkanı, Milli Eğitim Bakanı, Adalet Bakanı, Başbakan Yardımcısı ve Başbakan 18 Haziran ile 20 Haziran tarihleri arasında çeşitli televizyon kanalında katıldıkları programlarda geçmiş başarılarından bahsetmişlerdir.

⁶⁷ 8 Haziran’da bir Danıştay üyesi bir hâkim, CHP’nin Cumhurbaşkanı adayını eleştiren bir tweet paylaşmıştır. 1 Haziran tarihinde TSK’ya mensup bir general iftar yemeği daveti esnasında görevdeki Cumhurbaşkanının rakip adaylardan biri hakkındaki eleştirel sözlerine alkışla karşılık vermiştir. Cumhurbaşkanı söz konusu davetin seçim kampanyası ile ilişkili olduğunu reddetse de [video](#) görüntülerinde AKP kampanya logosunun da olduğu bir flama önünde konuşma yaptığı görülmektedir. Temel Hükümler Hakkında Kanunun 154. maddesi seçim kampanyası faaliyetine katılan ya da kampanya faaliyetinde bulunan kişileri teşvik eden veyahut etkileyen ordu mensubu ile hakimlerin cezai yükümlülüğüne hükmetmektedir.

⁶⁸ İlk ödeme kampanya esnasında yapılmıştır. CHP kanununun kabul edilmesini iktidar partisinin oy satın alması şeklinde değerlendirmiştir.

⁶⁹ Yalnız, seçilen cumhurbaşkanının mal beyanı Resmi Gazete’de yayınlanmaktadır. [2003 tarihli Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi madde 7.3](#) “her Taraf Devlet ayrıca, bu Sözleşmenin amaçları ile uyumlu ve iç hukukunun temel ilkelerine uygun olarak, kamu görevleri için seçim ve adaylık ile ilgili kıstasları belirlemek üzere uygun yasal ve idari tedbirleri kabul etmeyi değerlendirecektir” ifadesine yer vermektedir. Ayrıca bakınız [2010 AGİT/DKİHB ve Venedik Komisyonu Siyasi Parti Düzenlemesi Kılavuzları](#) 201-206 paragrafları.

⁷⁰ [2010 AGİT/DKİHB ve Venedik Komisyonu Siyasi Parti Düzenlemesi Kılavuzları](#) 200. paragrafı “Kampanya finansmanı ile ilgili raporların uygun makamlara seçimlerden sonra 30 gün içerisinde iletilmesi gerekmektedir. Kanun raporların formatını tanımlamalı, bu şekilde partiler bütün gerekli bilgi kategorilerinde bilgileri açabilmeli ve farklı partilerin sundukları bilgiler birbiri ile karşılaştırılabilir olmalıdır” ifadesine yer vermektedir.

yetkili kılınmış olsa da, uygulamada bu denetimi Sayıştay yapmaktadır.⁷¹ Kanun harcanmayan bağışlar ile izin verilen üst sınırı aşan bağışların Devlet Hazinesi'ne aktarılması dışında uygunsuzluklar için herhangi bir yaptırım belirtmemektedir.

Son milletvekili seçimlerinde verilen oyların en az yüzde üçünü almış olan siyasi partilerin belirli bir orana dayanarak kamu kaynaklarından yararlanma ve yalnız olağan seçimlerde olmak şartı ile kampanya finansmanından faydalanma hakları vardır. Buna ek olarak, partiler üyelik aidatları ve özel bağışlar gibi kaynaklardan gelir elde edebilmektedirler. Kamu tüzel kişilerinden, devlet ve kamu kurumları ile yabancı kaynaklardan finansman sağlanması yasaklanmıştır.⁷² Bir birey partiye yılda en fazla 44,000 TL bağışlayabilmektedir. Partilerin yıllık olarak parti ve kampanyayla ilişkili harcamaları için bir üst tavan bulunmamaktadır. Partiler kampanya finansmanlarını yalnız yıllık finans raporları ile beyan etmektedirler; bu raporlar adaylardan kaynaklanan gelir ve giderler ile üçüncü kişilerden doğan gelir ve giderleri kapsamamaktadır. Anayasa Mahkemesi bu raporları denetlemekte, ancak denetim sonuçlarını birkaç yıl sonra açıklamaktadır.⁷³ Bağımsız adaylar kendi kampanya finansmanlarını kişisel vergi beyanları aracılığı ile bildirmektedirler. İhlal halinde uygulanan yaptırımlar uyarı, üç ay ile üç yıl arasında hapis cezası, para cezası ve partinin kapatılması şeklinde olabilmektedir.

Genel olarak, ilgili mevzuat parti ve kampanya finansmanı⁷⁴ konularında kapsamlı düzenlemeler içermemektedir. Ayrıca, somut ve pro-aktif bir gözetimin olmayışı siyasi finansın şeffaflık, dürüstlük ve hesap verebilirliğini azaltmaktadır.⁷⁵ Avrupa Konseyi'nin Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu (GRECO) en son raporunda "parti finansmanının şeffaflık durumunun hayal kırıcı" olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Seçime katılan adaylara fırsat eşitliği sağlayabilmek için bir masraf tavanı getirilebilir.

Gözetimin etkililiğini arttırmak amacıyla denetimleri yapmak ve denetim sonuçlarını yayınlamak üzere tek bir makama yetki ve görev vermek dikkate alınabilir. Şeffaflığı arttırmak için, seçime katılan adayların kampanya finans raporları, bağlı üçüncü kişiler de dahil, seçim gününden önce teslim edilebilir ve zamanlıca yayınlanabilir. Buna ek olarak, kampanya finans düzenlemelerinin ihlal edilmesine yönelik olarak etkili, uygun ve caydırıcı yaptırımlar getirilebilir.

⁷¹ YSK'nın iki ay içerisinde denetimi tamamlaması, düzensizlikleri belirlemesi ve denetim sonuçlarını açıklaması gerekmektedir.

⁷² Siyasi partiler ticari faaliyetlerde bulunamaz, borç ya da kredi alamazlar.

⁷³ En son yayınlanan sonuçlar çeşitli küçük partilerin 2014 raporlarıdır.

⁷⁴ [2010 AGİT/DKİHB ve Venedik Komisyonu Siyasi Parti Düzenlemesi Kılavuzları 159. paragrafı](#): "donörler tarafından yapılacak baskıyı engelleyip partilerin bağımsızlığını korumasını sağlamak amacıyla ve hem kampanya finansmanında şeffaflığı sağlamak hem de yarışan partiler arasında eşitliği sağlamak açısından siyasi parti finansmanı ile ilgili düzenleme yapmak önemlidir. Politik partileri, özel fonlarla maddi olarak desteklemek de siyasi katılımın bir çeşididir."

⁷⁵ 800 Sayıştay denetçisinden sadece üçü parti ve kampanya finansmanını denetlemekle görevlendirilmiştir. Bu denetimi gözetmekle yetkilendirilmiş iki kurum olan Anayasa Mahkemesi ve YSK'nın denetimi yapmak için gerekli uzmanlığı bulunmamaktadır.

⁷⁶ Ayrıca bakınız: [Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu \(GRECO\) Dördüncü Değerlendirme Dönemi, Ara Uyum Raporu](#), 8 Aralık 2017.

XI. MEDYA

A. MEDYA ORTAMI

Medya ortamı, sahiplerinin daha ziyade hükümet ile bağlantılı olduğu düşünülen ya da devletle yaptıkları sözleşmelere bağlı olan medya kuruluşlarının hakimiyetindedir ve bu da çeşitlilik gösteren görüşlerin var olmasına kısıtlama getirmektedir.⁷⁷ Özel yazılı basın sıklıkla kamunun verdiği ilanlara ve kamu dağıtım kanallarına bağımlıdır.⁷⁸ Televizyon hala ana bilgi kaynağı iken internet kullanım oranı büyümektedir.⁷⁹ Sosyal ağlar önemli haber kaynaklarını halini almışlardır, ancak bu durum daha çok kentlerde geçerli olup, bunun karşılığında online gözetimin artışına yol açmıştır..⁸⁰ 28 Mayıs'tan bu yana 3,375 kadar sosyal medya kullanıcısı terör örgü desteklediği, devletin bölünmez bütünlüğüne ve toplumun can güvenliğine kast etmeye yinelik nefret söylemlerinde bulunduğu için soruşturmaya tabi tutulmuş 1,431 kişi hakkında yasal işlem yapılmıştır.⁸¹

Anayasa'da ifade özgürlüğü hakkı konusunda genel bir hüküm bulunmakla birlikte, başka gerekçelerin yanı sıra, Terörle Mücadele Kanunu ve İnternet Yasaları kapsamında da medyaya kısıtlamalar getirilmesine müsaade edilmektedir. Türk Ceza Kanunu'nda Türk Milletine ve devlete, kamu çalışanları ve cumhurbaşkanına hakareti de kapsayan hakaretle ilgili geniş kapsamlı hükümler yer almaktadır. Seçim kampanyaları süresince hakaret gerekçesi ile gazetecilere karşı birkaç ceza davası açılmıştır.⁸² AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi defalarca "gazetecilik çalışmalarını suç sayan kanunlarda, Basın Kanunu, Ceza Kanununun ve Terörle Mücadele Kanunu'nun ilgili hükümlerinde köklü reformlara gidilmesi" için yetkilileri göreve çağırıştır."⁸³ Gazeteciler alemen hakarete uğramış ve tehdit edilmiştir.⁸⁴ Çevrimiçi taciz ise büyüyen yeni bir olay halini almıştır.⁸⁵

Yasal çerçeve, ifade özgürlüğü ve medya özgürlüğü hakkında uluslararası yükümlülükler ile uyumlu olacak şekilde değiştirilmelidir. Medya ile ilgili bütün davalar AİHS'nin ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddesi ve ilgili AİHM içtihatlarına uygun bir şekilde ele alınmalıdır.

⁷⁷ Örneğin, Doğan Medya Grubu bu yılın ilk döneminde iktidar partisi ile bağlantılı olduğu düşünülen bir şirketler grubuna satıldığı için, bir dizi güncel ve siyasi tartışma programları yayından kaldırılmış ve 50'den fazla gazeteci işinden çıkarılmıştır. (Bakınız: Bianet.org, t24.com.tr, medya24.com).

⁷⁸ Devlet kamu kurumlarında, Türk Havayolları gibi şirketlerde dağıtılmak üzere yazılı basın kopyaları satın almakta, seçilen medya kuruluşlarının tirajını önemli ölçüde arttırmaktadır.

⁷⁹ [2017 senesi TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına göre, her beş hanenin dördünün internete erişimi vardır.](#)

⁸⁰ [2018 Reuters Enstitüsü Dijital Haberler Raporu'na](#) göre internete erişim oranı yüzde 70'dir. Kentlerde yaşayan nüfusun üçte ikisi haberler için sosyal medyayı kullanmaktadır. Haberlere duyulan güvensizlik oranı ise (yüzde 40) güven oranından (yüzde 38) daha yüksektir. [Twitter Şeffaflık Raporu'na](#) göre Temmuz-Aralık 2017 döneminde Twitter, Türkiye hükümetinden 6,544 hesabın kapatılması için ve 2,583 hesapla ilgili bilginin sağlanması için talep almıştır. Kişilik haklarının ihlali ve hakaret içerikli paylaşım hükümleri ile Terörle Mücadele Kanunu uyarınca toplamda 148 Twitter hesabı ve 322 Tweet askıya aldırılmıştır.

⁸¹ Bakınız: İç İşleri Bakanlığı'nın [28 Mayıs tarihinden 2 Temmuz tarihine kadar olan](#) dönemi kapsayan Haftalık Siber Suçlar Raporu.

⁸² Örneğin, Fox TV ve Evrensel Gazetesi'nden gazeteciler hakaret sebebiyle soruşturma altındadırlar, bağımsız bir gazeteci bir kamu yetkilisine hakareten yargılanmıştır, Diken.com.tr'den bir gazeteci cumhurbaşkanına hakareten sorgulanmıştır, diğer bir bağımsız gazeteci ise cumhurbaşkanına hakareten suçlanmış ve beraat etmiştir. İstanbul'daki bir Ceza Mahkemesi [19 Haziran tarihli 3229 Sayılı İnternet Yasasına ilişkin kararı ile](#) CHP cumhurbaşkanı adayının Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın oğlunun karıştığı bir trafik kazası hakkında yorumda bulunduğu konuşmayı içeren 24 kadar URL adresinin engellenmesine karar vermiştir.

⁸³ Bakınız: 7 Mayıs tarihli [AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi bildirisini](#).

⁸⁴ 26 Haziran tarihinde, açık bir mektup ile, MHP Lideri Bahçeli 58 gazeteci, 9 kamuoyu araştırma kuruluşu sahibi ve 3 akademisyeni MHP'ye karşı karalama kampanyası düzenlemekle [suçladı](#). 30 Haziran tarihinde hapis yatmakta olan mafya lideri Çakıcı açık bir mektupla gazetecileri ölümle [tehdit etti](#).

⁸⁵ 2016 yılından bu yana, Uluslararası Basın Enstitüsü [OnTheLine database](#) veri tabanında Türk gazetecilerin yaptıkları habere karşılık olarak çevrimiçi tacize uğradığı 950 olay kaydetmiştir.

Daha önce de tavsiye edildiği üzere, yetkililer terörle mücadele mevzuatını gazetecileri sadece yaptıkları haberin içeriğine dayanarak kovuşturmak için uygulamaktan kaçınmalıdırlar. Devlet yetkililerine karalama, iftira ve hakaret suç olmaktan çıkarılmalıdır. Medya kuruluşları baskı ya da göz korkutması olmadan çalışabilmelidirler.

B. YASAL ÇERÇEVE

Yasal çerçeve, medyanın seçime katılmaya uygun bulunan adayların kampanyalarına tarafsız yer vermesini zorunlu kılmakta ve adayların medyaya eşit erişim hakkını teminat altına almaktadır.⁸⁶ Seçim kampanyasının son yedi gününde, milletvekilleri seçimine katılan partilere kamu yayın kuruluşu Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nda (TRT) ücretsiz yayın süresi imkanı tanınmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Seçimi Kanunu'na göre, tüm kamu radyo ve televizyonları cumhurbaşkanlığı konuşmalarını Türkiye'nin genelinde eş zamanlı olarak yayınlamalıdır. Ancak YSK aldığı karar ile 14 kamu TV kanalından sadece biri olan TRT Haber'de ve 14 radyo istasyonundan yalnız 6'sında (*Radyo 1, Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Trabzon and Çukurova Radyo*) adaylar için ücretsiz olarak yer alma zorunluluğu uygulamıştır. YSK HDP'nin tutuklu bulunan cumhurbaşkanı adayının iki kez 10 dakikalık yayın hakkını kullanmasına müsaade tanımış, ancak kayıtların her ikisi de aynı günde çekildiği için, ikinci kez televizyonda görüldüğünde daha sonra yaşanan olaylara yorumda bulunma imkanı olmamıştır. İYİ Parti ve CHP'nin cumhurbaşkanı adayları ile CHP'nin bütün milletvekili adayları TRT'yi tarafsız olmadığı iddiası ile boykot etmişlerdir. Devlete ait olan da dahil olmak üzere tüm medyada bedelli siyasi reklama izin verilmektedir. CHP, TRT'nin partilerine ait bedelli siyasi reklamını yayınlamama konusunda seçici davrandığını iddia etmiştir.⁸⁷

Resmi yayın kuruluşu hukuki gerekliliklere bağlı kalmalı ve haberler ile bedelli siyasi reklamlar da dahil olacak şekilde kampanyalara eşit, adil ve tarafsız yer verilmesini sağlamalıdır.

Düzenleyici kurum olan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, ulusal televizyon kanalları ve radyo istasyonlarını 30 Nisan tarihinden başlayarak kampanyaların medyada tarafsız yer alması açısından izlediğini iddia etse de, YSK'nın izlenecek kanallar listesine dair kararı ancak 28 Mayıs tarihinde kabul edilmiştir. RTÜK'ün haftalık izleme raporlarından hiçbiri yayınlanmamıştır. Anayasa, RTÜK üyeleri arasında, mecliste grubu bulunan her siyasi partiden temsilcilerin olmasını gerektirmektedir. Kasım 2017'de, HDP temsilcisinin üyelik süresinin dolması ve MHP tarafından ikinci aday olarak gösterilmiş bir üye bulunduğu için, HDP şu anda RTÜK'te temsil edilmemektedir.⁸⁸ Kurulun

⁸⁶ Cumhurbaşkanlığı adaylarının kamu yayın kuruluşunda 17 ve 23 Haziran tarihlerinde iki defa ücretsiz yayın yapma hakkı bulunmaktadır. Seçime katılma yeterliliğine haiz partilerin her birinin 10 dakikalık ücretsiz yayın hakkı bulunmaktadır. Mecliste grubu bulunan partilerin 10 dakikalık hakları bulunurken, iktidar partisi AKP ve ana muhalefet partisi CHP'nin sırasıyla ilave 20 ve 10 dakika ücretsiz yayın yapabilmeye hakları bulunmaktadır. Bağımsız adaylar bu ücretsiz yayın hakkından faydalanamamaktadırlar.

⁸⁷ TRT Etik Komisyonu, CHP'nin bir kampanya spotunu "aşağılayıcı ve yargı ile mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığına karşı neredeyse bir karalama niteliğinde olduğu" gerekçesi ile reddederek CHP'den spotu editlemelerini istedi. Yetkililere göre, TRT kamusal yayın kuruluşu rolünden ötürü bütün yayınların, bedelli siyasi reklamlar ve kampanya materyalleri de dahil, görsel ve metinsel içeriğini denetlemektedir. CHP Ankara Baş Savcılığına başvurarak TRT Genel Müdürü'nün kampanya spotlarını FIFA Dünya Kupası esnasında oynatmayı reddetmesi hususunda şikayette bulundu. TRT'ye göre ilk gelen, hizmetten de ilk faydalanır ilkesi uygulamaktaydılar: AKP ve görevdeki Cumhurbaşkanı iki ay öncesinden, erken seçim çağrısı yapılmasından itibaren, yayın süresinin yarısını satın almışlardı.

⁸⁸ HDP RTÜK'teki sandalyelerini kaybetmeleriyle ilgili olarak bir dizi usul ve kanunun ihlal edildiği ve HDP'nin bu hakkının elinden alındığı iddiası ile TBMM Genel Kurulu'na karşı idare mahkemesine başvurmuştur. Meclisteki mevcut MHP grubu, HDP'den daha küçük olmasına rağmen MHP'nin şu anda RTÜK'te iki sandalyesi bulunmaktadır.

oluşumundaki bu dengesizlikler, RTÜK'ün gözetim rolünü tarafsız bir şekilde yerine getirebilme yetisine dair sorulara neden olmaktadır. Şubat ayında, 2017'de sunulan bir KHK ile YSK'nın özel medya kuruluşlarına dengesiz ve taraflı bir şekilde seçim kampanyalarına yer vermeleri halinde uygulayabileceği yaptırım yetkisi elinden alınmıştır. Bununla birlikte, RTÜK'ün faaliyetsizliği de hesaba katıldığında, medyada kampanyalara verilen yer konusunda etkili bir gözetimin olmamasına neden olmuştur.

Medyada kampanyaların yer almasını hususunda şeffaflığı arttırmak amacıyla Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun medya izleme sonuçları, düzenli aralıklar ile ve zamanında yayınlanmak kaydıyla, halka açık hale getirilmelidir. Kampanya hükümlerinin ihlali halinde özel medya kuruluşlarına yaptırım uygulama hukuki gücü YSK'ya geri verilmelidir.

C. MEDYA İZLEME BULGULARI

27 Mayıs tarihinde, DKİHB SGH beş TV Kanalı (TRT1, Show TV, Fox TV, CNN Türk ve A Haber) ve beş gazeteyi (Sabah, Sözcü, Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet) niteliksel ve niceliksel açılarından izlemeye başlamıştır.

DKİHB SGH'nin medya izlemesine dahil olan haberler ve güncel gelişmelerin konu edildiği programlarda yer verilen seçim kampanyasında, görevdeki Cumhurbaşkanı yoğun ve tartışmasız bir şekilde yüceltilmiştir. Kampanya dönemi boyunca, izlenen beş televizyon kanalından dördü (devlete ait TRT1 ve özel A Haber, CNN Türk ve Show TV) Sayın Erdoğan ve AKP'ye ayrıcalık göstermiş, çoğunlukla parti ve cumhurbaşkanı adayına birlikte yer vermiş ve toplam haberler ve güncel gelişmelerin konu edildiği programlar süresinin yüzde 50.4'ünü onlara ayırmıştır.⁸⁹ Buna karşın, bu kanallar sırasıyla Sayın İnce'ye yüzde 28.2 olarak yer verirken, Sayın Akşener'e yüzde 6 kadar yer vermişlerdir. Bahsi geçen kanalların kullandıkları ton, İYİ Parti için daha dengeli bir ton olurken; CHP için, özellikle TRT1 ve A Haber'de, daha ziyade olumsuz bir ton kullanılmıştır. Sayın İnce'den bahseden haberlerin ve güncel gelişmelerin konu edildiği programların yarısı negatif bir üslupla gerçekleşmiştir. Aslında TRT1 Sayın İnce'ye olumsuz şekilde haberlerde ve güncel gelişmelerin konu edildiği programlarda o kadar çok yer vermiştir ki Sayın İnce bu kanalda görevdeki Cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere diğer tüm adaylardan çok daha fazla yer almıştır.⁹⁰ Ulusal TV kanalları HDP ve HDP'nin cumhurbaşkanı adayı Sayın Demirtaş'ı medya izlemesi yapılan süre boyunca ağırlıklı olarak olumsuz bir tonda sunmuş ve sıklıkla hem parti hem de aday, bir terör örgütü ile eşit tutulmuştur.⁹¹ Saadet Partisi, Vatan Partisi ve HÜDA-PAR ve bu partilerin cumhurbaşkanı adayları çok daha az bir şekilde, yalnız kanallar onlara yer vermeyi tercih ederler ise medyada yer almışlardır.

İzlenen kanalların çoğundaki bedelli siyasi reklamlar, görevdeki Cumhurbaşkanı ve iktidar partisine adanmış olsa da, CHP'ye ve CHP'nin cumhurbaşkanı adayına, özellikle de TRT1'de, yoğun olumsuz sunumu telafi etmede yardımcı da olmuşlardır.⁹² TRT1'de yayınlanana bedelli siyasi reklamların yüzde 70'i Sayın Erdoğan ve AKP'ye adanırken, yüzde 9'u Sayın İnce'ye ve CHP'ye ayrılmıştır. A

⁸⁹ AKP ve görevdeki Cumhurbaşkanı'na haberlerde ve güncel haberler altında sırasıyla verilen yer payı TRT1'de yüzde 34.2 ve 40.6, A Haber'de yüzde 38 ve 66.5, CNN Türk'de yüzde 40.6 ve 59.5, Show TV'de yüzde 33.7 ve 34.7'dir. mitinglerin yanı sıra A Haber, Sayın Erdoğan hakkında bilhassa olumlu kamuoyu yoklamaları haberlerine de yer vermiştir.

⁹⁰ Örneğin 29 Mayıs ve 17 Haziran tarihleri arasında İnce daha ziyade olumsuz tonda olmak üzere yüzde 38.0 oranında yer alırken, Erdoğan'ın payı daha ziyade olumlu tonda olmak üzere yüzde 33.2 idi.

⁹¹ HDP ve Sayın Demirtaş'ın medyada yer alma payı TRT1'de yüzde 18.4 ve 2, A Haber'de yüzde 14.7 ve 2.6, CNN Türk'te yüzde 10.5 ve 3.2, Show TV'de ise yüzde 14 ve 3.2'dir.

⁹² İzlenen kanallarda toplam bedelli yayın süresinin sırasıyla yüzde 24 ve 33'ü AKP ve görevdeki Cumhurbaşkanı, yüzde 8.4 ve 12'si CHP ve Sayın İnce, yüzde 4.6 ve 4.8'i İYİ Parti ve Sayın Akşener, yüzde 2.1 ve 1'i ise HDP ve Sayın Demirtaş tarafından satın alınmıştır.

Haber ise görevdeki Cumhurbaşkanı ve iktidar partisi haricinde, başka hiçbir parti veya adayın bedelli siyasi reklamını yayınlamamıştır.

Fox TV muhalefet partileri ve muhalif adayları çok daha çeşitli şekilde yayınlamak için seçmenlere sunmuştur.⁹³ Kanal, AKP'nin, İYİ Parti'nin ve CHP'nin cumhurbaşkanı adaylarına nispeten eşit miktarda yer vermiştir. HDP adayına da biraz yer verilmiştir. Görevdeki Cumhurbaşkanı, ağırlıklı olarak olumsuz tonda sunulurken, kanal Sayın Akşener'i övmüş ve Sayın İnce'ye da nispeten olumlu yer vermiştir.⁹⁴ Son haftalarda, Milletvekili Genel Seçimleri'ne ayrılan sürede, *Fox TV*, AKP'nin başını çektiği ittifaka daha fazla yer vermiş (yüzde 64.8), çoğunlukla da olumsuz tonda, CHP'nin başını çektiği ittifak ile HDP'ye sırasıyla yüzde 20.2 ve yüzde 13.5 gibi nispeten dengeli bir şekilde yer vermiştir. *Fox TV* Erdoğan'ın ve AKP'nin bedelli siyasi reklamlarını yayınlamamıştır.

İzlenen basılı medya siyasi çizgilere göre ayrılmış, görevdeki Cumhurbaşkanı ve iktidar partisi *Hürriyet*, *Sabah* ve *Milliyet*'te daha ziyade olumlu bir şekilde yer alırken, muhalefet partileri de *Sözcü* ve *Cumhuriyet*'te yine daha olumlu bir şekilde yer almışlardır.⁹⁵

XII. ŞİKAYETLER VE İTİRAZLAR

Alt seçim kurullarının kararlarına karşı, sivil toplum kuruluşları hariç, bütün paydaşlar YSK'ya kadar olmak üzere üst seçim kurullarına itiraz edebilmektedir.⁹⁶ Seçim Kurullarında şikayet ve itirazların ele alınışı şeffaflıktan yoksun kalmış, vakalar halka ve medyaya kapalı oturumlarda görüşülmüş ve karara bağlanmış, kararlar yayınlanmamış ya da gerekçelendirilmemiştir. Kanun her türlü şikayetin karara bağlanması için somut son tarihler vermezken, vakalar genellikle YSK'da hızlı bir şekilde karara bağlanmıştır.⁹⁷ Ancak bu, sıklıkla esaslı bir değerlendirme olmaması pahasına yapılmış ve verilen kararlar her zaman sağlam bir yasal temele oturtulmadığı gibi, seçim ihtilaflarında etkili bir çözüme ulaşmayı da zorlaştırmıştır.

YSK'nın nihai sonuçlara ilişkin kararları ile anayasayla korunan hakları ilgilendiren mevzuat ve kararları da dahil olmak üzere, hiçbir YSK kararı yargı denetimine tabi değildir.⁹⁸ Bu ise süreci ve

⁹³ Kanal, kampanya döneminin tamamı boyunca her hafta cumhurbaşkanı adayları ve parti liderleri ile söyleşi programı yaptı; ancak, görevdeki Cumhurbaşkanı bu programa katılmadı. Kanala göre, ne AKP temsilcileri, ne de MHP kendilerine gelen davetleri kabul etmemişlerdir. Adalet Bakanı, *Fox TV*'nin Demirtaş ile röportaj yapma talebini reddetmiş, bu sebepten ise kendisi HDP üyeleri tarafından temsil edilmiş ve söyleşi için yazılı cevaplar vermiştir.

⁹⁴ *Fox TV*'de yayınlanan haberler ve güncel gelişmelerin konu edildiği programların yüzde 47.6'sında görevdeki Cumhurbaşkanı olumsuz ele alınırken, Sayın Akşener yüzde 87'sinde olumlu, Sayın İnce ise yüzde 72 oranında olumlu olarak yer almıştır. Sayın Demirtaş ise kendisine ayrılan sürenin yüzde 38'inde olumsuz olarak yer almıştır.

⁹⁵ *Hürriyet*, *Sabah*, ve *Milliyet*'te, AKP ve görevdeki Cumhurbaşkanı yüzde 47.4 ve 61.7 çoğunlukla olumlu şekilde yer alırken, CHP ve İnce yüzde 25.6 ve 30.6 olumlu, İYİ Parti ve Akşener yüzde 1.6 ile 8.5 oranında genel olarak olumlu yer almış, HDP ve Demirtaş ise yüzde 4 kadarlık bir oranda sadece olumsuz olarak yer almışlardır. Muhalefet olurda gazetenin ilk sayfasında yer alırsa, bu da daha ziyade olumsuz tonda ve kısa bir not şeklinde gerçekleşmiştir. *Sözcü* ve *Cumhuriyet* yüzde 13.7 ve 21.35 oranında bir yeri çoğunlukla olumsuz olarak AKP ve Sayın Erdoğan'a ayırırken, CHP ve Sayın İnce için yüzde 8 ve 18 oranında ve çoğunlukla olumlu olarak yer vermişlerdir.

⁹⁶ İl Seçim Kurulları'nın, İlçe Seçim Kurulları ve sandık kurullarının oluşturulmasına ilişkin kararları ve İlçe ve İl Seçim Kurulları'nın seçmen kayıtlarına ilişkin kararları istisnai olup, nihai karar niteliğindedir ve bu kararlara itiraz edilemez.

⁹⁷ Örneğin, YSK kararlarına itirazları "ivedilikle" karara bağlamalyken 15 günlük bir süre zarfı bulunmaktadır; YSK'nın seçim sonrası neticelendirmesi için ise bir süre zarfı bulunmamaktadır.

⁹⁸ 2015 yılında, Anayasa Mahkemesi YSK'nın kararlarının nihai olduğu ve yargı denetimine tabi olmadığını ifade eden Anayasa hükümlerine dayanarak, söz konusu hükümlerin YSK'nın temel hak ve özgürlükleri ihlal ettiğine yönelik Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmaya olanak vermediğini hükme bağlamıştır.

sonuçları idari bir kurumun nihai yetkisinde bırakarak, seçimle ilişkili anlaşmazlıklarda etkili bir yargı süreci fırsatını yok sayarak ve yasal bir bütünlük sağlamayarak AGİT'in 1990 tarihli Kopenhag Belgesi'nin 5.10 paragrafına ve uluslararası iyi uygulamalara ters düşmektedir.⁹⁹ Muhtemel bir cumhurbaşkanı adayı, yurtdışındaki seçmenlerin bağımsız adayları desteklemek için imza vermesine yasak getiren YSK kararını Anayasa Mahkemesi'ne taşıma girişiminde bulunsa da bu başvuru kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁰ Seçimlere katılmaktan men edilen Demokratik Sol Parti (DSP) ise 18 Mayıs 2018 tarihinde etkili bir iç hukuk yolu bulunmadığı için, YSK kararı ile ilgili doğrudan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurmuştur.

Seçim anlaşmazlıklarının çözülmesi için etkili araçlar sağlayabilmek amacı ile yasal çerçeve değişti YSK'nın kararlarını değerlendirecek bağımsız bir yargı organı oluşturulacak şekilde yasal çerçeve değiştirilmelidir. . Dahası, Anayasa Mahkemesi YSK'ya karşı anayasa ile korunan hakların ihlal edilmesi iddiası ile açılan davalarda yargı yetkisine sahip olmalıdır.

Çeşitli paydaşlar, itirazda bulunarak YSK'nın bazı kararlarını yeniden değerlendirmesini talep etmişlerdir. Bunlara, seçimlere katılmaktan men edilen ve sadece biri dikkate alınan 10 kadar parti, adaylıkları reddedilen 4 adayın kabul edilmeyen yeniden değerlendirme talepleri ile gözlemci akreditasyonu verilmeyen 2 sivil toplum kuruluşunun talepleri de dahildir. YSK'ya sunulan itirazların 30'dan fazlası yine YSK'nın kendi ya da İlçe Seçim Kurullarının oy sandıklarının yerlerini değiştirilmesi kararları ile ilgilidir. Büyük bir çoğunluğu ise Kaymakamlar tarafından YSK'nın oy sandıklarının yerlerini yeniden değiştirme talebini reddetmesine karşılık yapılan itirazlardır.¹⁰¹ YSK bu itirazların beşini dikkate alarak oy sandıklarının eski yerlerine geri çekmiş ancak başta verdiği yer değiştirme kararını neden bozduğuna dair bir gerekçe sunmamıştır.¹⁰² Aynı zamanda YSK ve İlçe Seçim Kurullarının onayladığı yer değiştirme kararlarına karşı yapılan on itiraz ise üzerinde değerlendirme yapılmadan reddedilmiştir.¹⁰³ Dört İlçe Seçim Kurulu kararına itiraz edilmiş, yüksek kurullar yetkinin kanunsuz olarak kullanıldığı kanaatine varmışlardır.¹⁰⁴

İlçe Seçim Kurulunun kanunun gerektirdiği şekilde kura usulünü kullanmadan Sandık Kurulu Başkanı ataması kararına karşı yapılan şikayet başvurusu ilgili İl Seçim Kurulu ve akabinde YSK tarafından reddedilerek değerlendirmeye alınmamış, meseleyi etkili bir çözüme kavuşturmamıştır.¹⁰⁵

⁹⁹ 1990 tarihli AGİT'in Kopenhag Belgesi [Paragraf 5.10'da](#) "Herkes temel haklara saygıyı garanti altına almak ve yasal bütünlüğü temin etmek amacıyla idari kararlar aleyhinde etkin düzeltme imkanlarına sahip olacaktır" ifadesine yer verilmektedir. [İyi Uygulamalar Kodu](#) Bölüm II.3.3.a "karara itiraz etme merciinin bir seçim komisyonu ya da bir mahkeme olması gerektiğini, her türlü durumda mahkemede nihai bir temyiz yolunun açık bulunması gerektiğini" ifade etmektedir.

¹⁰⁰ Parti öncelikli olarak YSK'ya imza toplama kararı hakkında itirazda bulunmuş, ancak itiraz reddedilmiştir.

¹⁰¹ Jandarma ve İlçe Seçim Kurulları tarafından yapılan şikâyetler, YSK'nın valilerin yer değişikliği taleplerini reddetmesi karşısında duyulan memnuniyetsizlik üzerine yapılmıştır.

¹⁰² YSK tarafından tamamen ya da kısmen reddedilen bu itirazlar sonrasında İlçe Seçim Kuruluna yönlendirilerek, İlçe Seçim Kurulları'nın reddedilen yer değişiklikleri onayını dikkate alması istenmiştir. YSK'nın kararını geriye aldığı beş vakanın ikisinde kararda bir değişikliğe gitmeye yeterli ilave gerçek veya delili bulunmadığı gerekçesi ile dört karşı oy verilmiştir.

¹⁰³ İki yer değişikliğinin emniyet eksikliği temel gerekçesinden yoksun olduğunu iddia etmiş, altısı bu yer değişikliğinin kan davası ve aşiretler arası çatışmalardan ötürü seçmenlerin emniyetini tehlikeye atacağını ileri sürmüş, ikisi de yeni belirlenen yerlerin seçmenler için çok uzak olduğu gerekçesi ile itirazda bulunmuştur. Bu şikâyetler çok sayıda muhtar, HDP, CHP, AKP ve bir İlçe Seçim Kurulu tarafından yapılmıştır. Vakalardan birinde, itiraz oyu kullanan bir üye, İlçe Seçim Kurulu ve emniyet güçlerinin onaylanan sandık birleşiminin iki köy arasındaki husumetten ötürü seçmenlerin emniyetini tehlikeye sokacağını teyit ettiklerini ifade etmiştir. Reddedilen şikâyetlerden biri oy merkezinin 29 kilometre uzağa taşınması ile ilgili olmuştur.

¹⁰⁴ İlçe Seçim Kurulu kararları güvenlik gerekçesi ile yer değişikliklerinin onaylanmasının İl Seçim Kurulu yetkileri içerisinde olmaması sebebi ile bozulmuştur.

¹⁰⁵ Şikâyet HDP'nin İl Seçim Kurulundaki kararda karşı oy kullanan temsilcisi tarafından yapılmıştır.

Kanun seçim kampanyalarına ilişkin şikayetlerin iletilmesi için hükümler içermeyip aykırılık olması durumunda izlenecek hukuki yolun nasıl olması gerektiğini muğlakta bırakmaktadır; uygulamada ise, bu tür itiraz başvuruları seçim kurulları, valilikler ve mahkemelere başvuru şeklinde gerçekleşmektedir. DKİHB SGH'nin görüştüğü ilgililerin pek çoğu kampanyaya ilişkin şikayetleride bulunsada resmi olarak yapılan şikayet sayısı oldukça azdır.¹⁰⁶ Bazı muhalefet partileri DKİHB SGH'ye seçim idarelerine, devlet yetkililerine, mahkemelerin seçimle alakalı anlaşmazlıkları ve cezai konuları tarafsız ve etkili bir şekilde ele alacaklarına dair güven eksikliğinden ve resmi itirazda bulunanlara karşı tepkilerin olması endişesinden ötürü şikayet başvurularında bulunmadıklarını söylemişlerdir.

Kampanya ile ilişkili seçim kurullarına yapılan şikayetlerin çoğu iktidar partisinin, kamu binaları da dahil olmak üzere, poster ve afiş asılmasına yetki verilmeyen yerlere poster ve afişler asmış olması ile ilgili olmuştur. Bu tür şikayetlerin bazıları üst kurullarca onaylanmış, öte yandan kimisi ise teknik gerekçeler ile ya da gereken önem verilmeden reddedilmiştir.¹⁰⁷ İYİ Partinin, görevdeki Cumhurbaşkanı'nın kanunu ihlal ederek basılı kampanya materyallerinde Türk bayrağı kullanmış olmasına dair şikayeti bir İlçe Seçim Kurulu tarafından cumhurbaşkanının bu kuraldan muaf olduğu gerekçesiyle reddedilirken, aynı İlçe Seçim Kurulu İYİ Partinin cumhurbaşkanı adayının posterinde Türk bayrağının gösterilmesine, aldığı karar ile yasak getirmiştir. İYİ Partinin parti bayraklarının yanında Türk bayrağı kullanmasına yasak getiren diğer bir İlçe Seçim Kurulu kararı ise AKP itirazı esas alınarak verilmiş, YSK tarafından ise karar bozulmuştur. AKP'nin kampanya afişleri için kamuya ait bir binayı kullandığı yönündeki şikayet YSK tarafından geri çevrilmiştir.¹⁰⁸ YSK, bazı İlçe Seçim Kurullarının iktidar partisinin ve görevdeki Cumhurbaşkanı'nın yetki verilmeyen yerlerde poster asılmasına dair kararlarını bozan İl Seçim Kurulu kararlarını iptal ederek, bu uygulamanın devam etmesine müsaade etmiştir.¹⁰⁹

Anlaşmazlıkların çözümü sürecinin etkinliği arttırmak amacı ile YSK ve daha alt düzey seçim kurulları, tüm şikayetleri ve itirazları yeteri kadar değerlendirmek ve mevzuatla uyum içerisinde gerekçelendirilmiş kararlar vermeye yönelik çabaları arttırmalıdır.

XIII. YURTTAŞ GÖZLEMCİLER VE ULUSLARARASI GÖZLEMCİLER

Temel Hükümler Hakkındaki Kanun, oy sayımlarının halka açık yapılması şartını koymaktadır ve ayrıca siyasi partilerin ve adayların temsilcilerinin sayıları kaç olursa olsun oy kullanma ve oy sayımını gözlemlemesine müsaade etmektedir. DKİHB'nin daha önceki tavsiyelerine rağmen,

¹⁰⁶ YSK kampanya kurallarının ihlal edilmesine yönelik ondan az şikayet almıştır; İlçe Seçim Kurulları da az sayıda bu konuda şikayet almışlardır. Birçok siyasi parti kolluk kuvvetlerinin kampanya faaliyetlerine, kampanya ofisi ve kampanyada görevli kişilere saldırı da dahil olacak şekilde, müdahale etmesine yönelik suç duyurusunda bulunmuştur.

¹⁰⁷ Örneğin, bir vakada, İlçe Seçim Kurulu validen görevdeki Cumhurbaşkanı'nın kampanya afişini devlet hastanesinden kaldırmasını istemiştir. Bir İlçe Seçim Kurulunun kolluk kuvvetlerinden görevdeki cumhurbaşkanının afişlerinin yaya üstgeçitlerinden ve diğer kamu yapılarından kaldırılması talebi önemsenmemiştir. Bir başka vakada CHP'nin görevdeki cumhurbaşkanının afişinin HÜDA-PAR için ayrılan yere asılmış olduğu yönünde yaptığı şikayet söz konusu ihlalin CHP'nin haklarını ilgilendirmediği gerekçesi ile reddedilmiştir. Yurtdışı oylarının kullanıldığı gümrük kapılarında AKP'nin kampanya sloganına çok benzer bir slogan taşıyan posterlerin asıldığı yönündeki CHP şikayeti gümrük kapılarının yerlerinin şikayette belirtilmediği gerekçesi ile dört itiraz oyu ile reddedilerek değerlendirmeye alınmamıştır.

¹⁰⁸ YSK kampanya ofislerinin kamuya ait binalarda kurulmasını yasaklayan Temel hükümler Kanununun 51 A maddesine rağmen, söz konusu bina an itibari ile kamu hizmeti için kullanılmadığından AKP kampanya ofisinin o binada kalabileceğine karar vermiştir.

¹⁰⁹ İki İl Seçim Kurulu İlçe seçim Kurulunun AKP, MHP ve görevdeki cumhurbaşkanı posterlerinin belediye direklerine diğer umumi yapılara kanuna aykırı olacak şekilde asıldığına yönelik kararını bozmuş; YSK İl Seçim Kurulunun kararını iptal etmiştir.

mevzuat uluslararası ve yurttaş gözlemci örgütlerin gözlem yapmasına müsaade etmemektedir. Daha önceki seçimlerde olduğu gibi sivil toplum örgütlerinin akreditasyon talepleri YSK tarafından reddedilmiş, temsilciler siyasi parti gözlemcileri ya da bireysel bir vatandaş gibi gözlemde bulunmuşlardır.¹¹⁰

Sivil gözlemci grupları ve siyasi partiler seçim gününde gerçekleşecek usulsüzlüklerden endişe duydukları için bu seçimlerde gönüllüleri seferber etme çabalarını arttırmışlardır. Çeşitli sivil platformlar, seçim gününde, paralel olarak tutanakların birleştirilmesi işleme yürütmüşlerdir. USGH gözlemcilerine ek olarak, YSK altı teşkilattan 136 uluslararası gözlemciyi de akredite etmiştir.¹¹¹

Daha önce de tavsiye edildiği üzere, seçim kanunu 1990 tarihli AGİT Kopenhag Belgesi'nin 8. Paragrafı ile uyumlu olacak şekilde uluslararası ve vatandaş gözlemcilere müsaade edilecek şekilde değiştirilmelidir. Gözlemcilere oy verme, oy sayma ve tasnif de dahil olmak üzere seçim sürecinin bütün aşamalarına erişim sağlanmalıdır. Gözlemcilerin akredite edilebilmesi için yeterli düzenlemeler getirilmelidir.

XIV. SEÇİM GÜNÜ VE SONUÇLARIN AÇIKLANMASI

A. SANDIKLARIN AÇILMASI VE OY SAYIMI

Prosedürlere her zaman riayet edilmemiş olsa da USGH gözlemcileri gözlemledikleri 121 oy merkezinin 115'inde oy merkezlerinin açılmasını genel olarak olumlu şekilde (121 oy merkezinin 115'i gözlemlenmiştir) değerlendirmişlerdir. Gün boyunca gözlemciler tarafından teyit edildiği üzere, alınan oy pusulası sayısı bilgisinin, kanunun gerektirdiği şekilde sistematik olarak kayıt defterlerine kaydedilmemesi ciddi bir usulsüzlüktür.¹¹² Kayıtlı seçmen sayısına bakılmaksızın her sandık kuruluna 390 ile 410 arasında oy pusulası verildiği için seçim günü ortalıkta aşırı miktarda oy pusulası fazlası dolaşmıştır.¹¹³ YSK'nın talimatlarının aksine, pusulalar dağıtılmadan önce sayılmak yerine, tartıldıkları için teslim edilen pusula sayısı farklılık göstermiştir.¹¹⁴ Gözlemlenen az sayıda olayda Sandık Kurulu oy pusulalarını mühürlememiştir.¹¹⁵ 44 kadar oy verme merkezi ise hazırlıkların gecikmesinden ötürü ufak bir gecikme ile açılmıştır.

Fazladan oy pusulası sayısına bir limit getirilmesi ve YSK tarafından düzenlenmesi tavsiye edilmektedir. Şeffaflığı arttırabilmek için basılan ve dağıtılan oy pusulası sayısı her seçimin ve sandık kurulunun ihtiyacına göre ayarlanabilir. Sandıklar açılmadan önce merkeze gelen oy pusulası sayısı sandık kurulu tarafından kayıt defterine yazılmalıdır.

Gözlemlenen 1238 sandığın yüzde altısında, oy verme süreci olumsuz olarak değerlendirilerek prosedürlere ilişkin bazı problemlere işaret etmiştir. Kural gereği, oy pusulaları sandık kurulları

¹¹⁰ 10 Mayıs tarihinde YSK, Eşit Haklar için İzleme Derneği'nin gözlemci başvurusunu, 16 Mayıs tarihinde İnsan Hakları Derneği'nin başvurusunu reddetmiştir.

¹¹¹ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Meclisi, Türkçe Konuşan Ülkeler Parlamenter Meclisi, Türkçe Konuşan Devletler İşbirliği Konseyi ve Şanghay İşbirliği Örgütü dahildir.

¹¹² USGH gözlemcileri en az 100 merkezde alınan oy pusulası sayısı bilgisinin kayıt defterinde yer almadığını belirtmişlerdir.

¹¹³ Kanun oy pusulalarının 400'erli olarak paketlenmesini gerektirmektedir.

¹¹⁴ 3 Mayıs tarihli 371 sayılı YSK talimatı sırasıyla her bir kentsel ve kırsal oy verme merkezine sırasıyla 390 ve 410 oy pusulası dağıtılacağını beyan etmiştir.

¹¹⁵ YSK, CHP'nin 21 ve 22 Haziran tarihlerindeki Sandık Kurulu kayıt defterlerinde oy pusulalarının mühürlendiği kaydının bulunması halinde mühürsüz oyların sayılmaması, sayılan mühürsüz oy pusulası sayısının kayıt defterine kaydedilmesi ve mühürsüz tüm oy pusulalarını ayrı bir şekilde paketlenme talebini geri çevirmiştir. Aynı zamanda YSK bir genelge yayımlayarak, yasal hükümler yalnız ihmal neticesinde mühürlenmeyen oy pusulalarının sayılmasını gerektirmesine rağmen, bütün mühürsüz oy pusulalarının sayılması talimatını vermiştir.

tarafından mühürlenmiş ve gözlemciler sadece az sayıda vakada bir seçmene mühürsüz bir oy pusulası verildiğini gözlemlenmişlerdir. Kural gereği, oy pusulaları sandık kurulları tarafından mühürlenmiş ve gözlemciler sadece az sayıda vakada bir seçmene mühürsüz bir oy pusulası verildiğini rapor etmişlerdir. Olumsuz değerlendirmeler daha ziyade, olayların üçte birine müdahale ederek, sürece dahil olan çok sayıda polis ve güvenlik personelinin (yüzde 12) bulunmasından dolayı verilmiştir. En az 20 kadar sandıkta, USGH gözlemcilerinin polis memurları tarafından içeri girmesi engellenmiş, kimi zaman da Sandık Kurulu başkanları ya da parti gözlemcileri, gözlemcilerin erişimini engellemiştir.¹¹⁶ YSK'nın engellenmeden erişim konusunda güvence vermesine rağmen bu engeller yaşanmıştır. Pek çok gözlemci polisin kanunla ve uluslararası iyi uygulamalar ile aykırı düşecek şekilde yetkisini aşarak göz korkutucu bir tutum içinde davrandığını rapor etmiştir.¹¹⁷

Seçmenlerin gözdağı ve cezalandırılma korkusu olmadan oy verebilmesini sağlamak amacıyla oy verme merkezleri içerisinde ve etrafındaki polis sayısı asayışı ve güvenliği sağlayacak sayı ile kısıtlı olmalıdır. İyi uygulamalar ile uyum içerisinde, yalnız Sandık Kurulu başkanlarının polisi oy verme merkezine çağırma yetkisi olmalıdır.

Doğu'da ve Güneydoğu'da oy verme süreci daha olumsuz şekilde değerlendirilmiştir. Oy verme süreci genel olarak sakin geçmiş olsa da, sandıkların yüzde dördünde grup halde oy verildiği gözlemlenmiştir. Aşırı kalabalık ve elverişsiz yerleşim düzeni kimi zaman şeffaflığın azalmasına sebep olmuştur (yüzde iki). Oy verme yerlerinin sadece yüzde 55'i fiziksel engelli seçmenlerin bağımsız şekilde erişimine uygun olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁸ Görme engelli seçmenlerin bağımsız bir şekilde oy vermelerini sağlamak için özel tedbirler alınmamış olsa da, YSK sivil grupların talebi üzerine Braille şablonlarının kullanılması yönünde bir düzenleme getirmiştir.¹¹⁹ USGH gözlemcileri evlerinden ayrılamayanlara götürülen seyyar sandıklarda oyun gizliliğine saygı duyulduğunu belirtmiştir.

Uluslararası yükümlülükler ile uyum içerisinde, seçim idaresi engelli seçmenlerin, görme engelli seçmenler de dahil olmak üzere, bağımsız bir şekilde oy kullanmalarını sağlamak amacıyla ilave tedbirler almayı değerlendirmelidir.

Seçim günü boyunca, çok sayıda parti ve aday gözlemcisi bulunmuştur (oy verme ve sayma işlemlerinin gözlemlendiği sandık kurullarının 67'si ve yüzde 91'inde, ve oyların çizelgeye dökülüp birleştirildiği gözlemlenen 83 İlçe Seçim Kurulu'nda). Sivil toplum gözlemcilerinin bulunması (gözlemlerin yüzde 14'ünde) şeffaflığa katkıda bulunmuştur. Ancak, gözlemcilerin oy merkezlerinden

¹¹⁶ Uluslararası gözlemcilerin polis tarafından kovuldukları olaylar Bartın Merkez, Tunceli Merkez, Tepebaşı 2, Kayapın 2 ve Bağlar 1'de yaşanmıştır. Uluslararası gözlemcilerin Sandık Kurulu başkanları tarafından erişiminin reddedildiği olaylar Sarıyer 1 ve Kayapınar 2'de yaşanmıştır. AKP gözlemcileri tarafından kovulma olayları Osmaniye Merkez, Tuzla ve Hacıbektas'ta yaşanmıştır. Besni'de USGH gözlemcilerinin gitmesi gerektiğinde ısrarcı olan parti gözlemcisi hangi partiye bağlı olduğunu söylememiştir.

¹¹⁷ Temel Hükümler Kanununun 85. Maddesi seçmenlerin oy verme merkezlerine ve sandıklara erişiminin polis tarafından kısıtlanmasına yasak getirmektedir. Ayrıca bakınız Venedik Komisyonu İyi Uygulama Kodu kısım 3.4 ve 3.6 [İyi Uygulama Kodu](#).

¹¹⁸ Türkiye'nin de taraf olduğu BM [Engelli Hakları Sözleşmesi](#) madde 29 (a) şu yükümlülük ifadesine yer vermektedir "engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında seçme ve seçilme hakları dahil olmak üzere siyasi ve kamusal yaşama etkin şekilde ve tam katılımını doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla sağlamak"

¹¹⁹ 10 Mayıs'ta Kamu Denetçiliği Kurumuna bir vatandaşın kör seçmenlerin bağımsız olarak oy kullanma istekleri için bir çözüm aranması talebi gelmiştir; talep YSK'ya yanıtlanmak üzere aktarılmıştır. YSK Braille şablonları sağlamanın bu iş için ayrılmış bir bütçe olmadığı için mümkün olmayacağı kararını vermiştir.

ve ilçe seçim kurullarından bir gerekçe olmaksızın çıkarıldığına dair birtakım raporlar da mevcuttur.¹²⁰

Seçim gününde Erzurum ili Karaçoban ilçesinde İYİ Parti İlçe Başkanı ile bir seçmen oy verme yerinin hemen dışarısında öldürülmüşlerdir.¹²¹ Gözlemlenen oy verme yerlerinin yüzde altısının önünde yasağa rağmen kampanya faaliyetleri yürütüldüğü gözlemlenmiş, seçmenlere belirli bir parti ve cumhurbaşkanı adayına oy vermek üzere sandıklara gelmeleri yönünde cep telefonu mesajları gönderilmiştir.¹²² İçişleri Bakanlığı'na göre seçim gününde 386 olay yaşanmış bunların çoğu ceza gerektiren suçları ihtiva eden olaylar niteliğinde olmuştur.¹²³ 740 kişiye karşı işlem başlatılmış 30 kişi ise göz altına alınmıştır.

B. OY SAYIMI VE TUTANAKLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ

Yapılan 124 gözlemin 17'sinde (yüzde 14) oy sayma işlemi olumsuz olarak değerlendirilmiş, bir dizi prosedürle ilgili zayıflıklara işaret etmiştir. Sandık kurulları, oy sandıklarının açmadan önce kullanılmayan malzemeleri her seferinde paketleyip mühürlememiştir (15 vaka). Genelde tespit edilmesi zor olan yetkisiz kişiler ve polis ile güvenlik görevlileri, gözlemlenen 28 sayımda bulunmakla birlikte, 10 vakada sürece müdahale etmişlerdir. Oy verme ve oy sayımı esnasında sandıklarda ve tutanakların birleştirilmesi esnasında ilçe seçim kurulunda yetkili paydaşların var olduğunun görülmesi seçim günü sürecinin şeffaflığı için hayati önem taşımaktadır. Bazı vakalarda, partili gözlemcilerin oy sayımından önce ayrılmaları istenmiştir.¹²⁴

Şeffaflığı arttırabilmek için sandık başlarında olmaya yetkili personelin uygun bir şekilde belirlenmesi değerlendirilmelidir. Sandık Kurulu Başkanları ve İlçe Seçim Kurulu Başkanları'na resmi olarak akredite edilmiş gözlemciler de dahil olmak üzere yetkili kişilerin hakları ve yetkileri hakkında net talimatlar verilmelidir.

Oy pusulalarının geçerliliği makul ve tutarlılık göstermiştir. Her dört sandık kurulundan birinde sonuç tutanağı tamamlanırken zorluklar yaşanmıştır. Gözlemlenen sayımların beşte birinde, sandık kurulları prosedürleri ciddi bir şekilde ihlal ederek boş tutanakları önceden imzalamış ya da tutanaktaki girdileri kasıtlı olarak tahrif etmiştir. USGH gözlemcileri pek çok vakada ihlallerin yetkililerin uygulaması gereke prosedürleri yeterince iyi bilmemesinden kaynaklandığını değerlendirmiş olsalar da, yine de manipülasyon ve sahtekarlığa karşı önemli yasal koruma tedbirleri ihmal edilmiştir. Bu ise iyi uygulamanın gereğinin aksine seçim komisyonu üyelerine standart bir eğitimin verilmemiş olmasından kaynaklanıyor olabilir.¹²⁵

¹²⁰ Parti gözlemcilerinin erişiminin engellendiği ya da kovulduğu olaylar, diğer yerlerin yanı sıra, Küçükçekmece 1, Isparta Merkez ve Niğde Merkezde gözlemlenmiştir. USGH gözlemcileri Kütahya'daki Pazarlar ilçesi seçim kuruluna bütün parti gözlemcilerinin girmesine müsaade edilmediğini not etmişlerdir. CHP YSK'ya Şanlıurfa'daki gözlemcilerinin polis tarafından çıkarıldığı yönünde bir şikayette bulunmuştur..

Sahte akreditasyonlara bir grup insanın oy verme yerine girmeye çalışması üzerine, [oy verme yerinin önünde ateşli silahlı olay](#) yaşanmıştır.

¹²² USGH, AKP ve Saadet Partisine oy verilmesini destekleyici cep telefonu mesajları hakkında bilgilendirilmiş ve bu mesajlar gösterilmiştir.

¹²³ Buna oy verme sürecine müdahale edilen 97 olay, 66 adet başkasının yerine oy kullanma ve birden çok oy kullanma, 35 sefer seçim dokümanlarını tahrif etme, 21 saldırı, 18 kez Sandık Kurullarının önünün kapatılması, 29 hakaret ve tehdit ile 12 açık oy kullanma olayı dahildir.

¹²⁴ USGH gözlemcileri Sarıyer 2 (İstanbul) Sandık Kurulu Başkanı'nın hazır bulunan tüm parti ve aday gözlemcilerinin, oy sayımının başlamak üzere olduğu 17:08'de oradan ayrılmaları gerektiğini söylediğini raporlamışlardır.

¹²⁵ Sandık kurulu üyeleri için düzenlenen 13 eğitim gözlenmiş ve bunların ancak 1 tanesinde parti temsilcilerinin hazır bulunduğu görülmüştür. .

YSK bütün seçim komisyonu üyelerinin, siyasi partiler tarafından görevlendirilenler de dahil olacak şekilde, Sandık Kurullarının oy sayma prosedürleri ve protokollerin tamamlanmasıyla ilgili işlerinde hata ve ihmalleri ortadan kaldırmaya odaklanarak eğitilmesine öncelik vermesi gerekmektedir.

Gözlemlenen 29 oy verme yerinde, kanunların gerektirdiği şekilde sonuçlar asılmamış ve şeffaflık yerine getirilmemiştir. Gözlemlenen nerdeyse her vakada, sonuç protokolleri ve oy pusulası materyalleri sandıklardan alınarak Sandık kurulu başkanı ve beraberinde bir üye ile, kanunun gerektirdiği şekilde, ilgili İlçe Seçim Kuruluna götürülmüştür.¹²⁶

Uluslararası iyi uygulama ile uyum içerisinde, kanun değiştirilerek Sandık Kurulu sonuçlarının İlçe Seçim Kurulu'na Sandık Kurulu Başkanı ve iki karşıt tarafı temsil eden iki üye eşliğinde götürülmesi sağlanabilir.

Sandık sonuç tutanaklarının İlçe Seçim Kurulları'nda çizelgeye dökülmesi esnasında, 99 İlçe Seçim Kurulu'nun 11'inde olumsuz gözlemlerde bulunulmuş olup, prosedürlerle ilgili problemler belirtilmiştir. Her dört ilçe seçim kurulunun birinde, sandık kurulları resmi bir karar olmaksızın tutanaklarını düzeltmiştir. Gerginlik, çoğu yetkisiz çok sayıda insanın bulunması ve genel olarak şeffaflıktan yoksun olunması, USGH gözlemcileri tarafından çoğunlukla tutanakların birleştirilmesi ve çizelgeye dökülmesi sürecinin olumsuz olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. İlçe seçim kurullarının çoğunda süreç sakin, iyi organize edilmiş ve veri girme süreci şeffaf işlemiştir. Dokuz vakada gözlemciler sonuçların çizelgeye dökülmesini gözlemlerken engellenmişlerdir.¹²⁷ USGH tarafından gözlemlenen ilçe seçim kurullarının çoğunluğu tutanakların birleştirilmesi işlemini 02:30 itibari ile tamamlayarak protokollerini hazırlamışlardır.

C. SONUÇLARIN AÇIKLANMASI

Uluslararası gözlemciler, sayımların esnasında tutanakların yüzde 67'sinin, İlçe Seçim Merkezleri'ndeki gözlemlerinde ise tutanakların yüzde 72'sinin bir kopyasını almışlardır. 25 Haziran günü saat 02:15'te, YSK ön sonuçları açıklamamış, ancak görevdeki Cumhurbaşkanının tekrar Cumhurbaşkanı seçildiğini ve barajı aşan partileri açıklamıştır. Sonuçlar, medyada Anadolu Ajansı'ndan gelen verilere dayanarak duyurulmuş, AA'dan gelen veri kaynağı ve doğruluğu bazı siyasi aktörler tarafından sorgulanmıştır. DKİHB SGH'nin talebine rağmen Anadolu Ajansı tarafından kullanılan verilerin kaynağına ilişkin bir açıklama gelmemiştir.

YSK, internet sitesinde sonuçları halka açık bir şekilde yayınlamazken, sandık sonuçları ve protokollerin taramaları bir web portalı üzerinden seçime katılan partilerin erişimine açık olmuştur. YSK tarafından DKİHB SGH'nin sandıklardan alınan protokolleri resmi olarak rapor edilen sonuçlar ile kontrol etmesine müsaade edilmiştir. DKİHB SGH seçim günü USGH gözlemcileri tarafından elde edilen 200'den fazla Sandık Kurulu protokolünü, YSK sistemine yüklenenler ile karşılaştırmıştır; bütün vakalarda sonuç rakamları net bir şekilde uyumuştur. Sandık Kurulu, İlçe Seçim Kurulu ve İl Seçim Kurulu olarak bölümlere ayrılan sonuçların bulunduğu web portalı yalnız 5 Temmuz gününde, şikayette bulunmak için belirtilen son tarih geçtikten ve sonuçlar nihai halini aldıktan sonra, halka açık hale gelmiştir.¹²⁸

¹²⁶ USGH gözlemcilerinin Köyceğiz (Muğla)'de sonuç protokolü ve seçim malzemelerinin sandık kurulundan taşınması esnasında hazır bulunmalarına izin verilmemiştir. Sivas'ta, USGH sandık kurulu komitelerinin Altinyayla İlçe Seçim Kurulu'na, Sarkışla İlçe Seçim Kurulu'nun bulunduğu binadaki tutanakların birleştirilmesi prosedürünün birden fazla ilçe seçim kurulunun o binada olması sebebiyle kaotik olduğu gerekçesiyle yönlendirilmiş olduğu gözlenmiştir.

¹²⁷ USGH gözlemcilerinin Adana Karataş İlçe Seçim Kurulunda, İstanbul Arnavutköy İlçe Seçim Kurulunda, Hatay İskenderun 1 İlçe Seçim Kurulunda tutanakların birleştirilmesi işlemini gözlemlemeleri engellenmiştir.

¹²⁸ Bir vatandaş YSK'nın sonuçlar kesinleşmeden önce web portalının halka açılmasını yasaklayan karara karşı itirazda bulunmuş, itiraz ise reddedilmiştir.

Daha önce de tavsiye edildiği üzere, şeffaflığı arttırmak ve seçim idaresine güveni inşa etmek için, YSK kayıtlı seçmen sayısı ve oy kullanan seçmen sayısının da dahil olduğu ilçe ve Sandık Kuruluna göre bölümlere ayrılmış, her partiye ve adaya verilen oyları da gösteren ön sonuçları yayımlayabilirdi. YSK Sandık Kurulu protokollerinin alınmasının hemen ardından bu tür verileri kendi web sitesinde yayımlayabilirdi.

Seçim günü YSK'ya birkaç şikayet gelmiştir. Bu şikayetlerin tamamı gerek Sandık Kurulu gerek ise İlçe Seçim Kurulunun inceleme yapmak üzere yetkili kurum olduğu ve bu şikayetlerin YSK'ya verilemeyeceği gerekçesi ile reddedilmiştir.¹²⁹ Şikayetlerin üzerine İl Seçim Kurulları oyların yeniden sayılmasına yönelik bazı talepleri yerine getirirken bazılarını da reddetmişlerdir.¹³⁰ Beş siyasi parti ve partilerin adaylarının talebi üzerine 13 ilde oylar tekrar sayılmıştır.¹³¹ Kanun tekrar oy sayımı yapılması talebi ve değerlendirmesi hususunda bir düzenleme içermemektedir.¹³² Birkaç olayda DKİHB SGH taleplerin kabul edilmesi ya da reddedilmesi hususunda seçici bir yaklaşımın olabileceğini not etmiştir.¹³³ Tekrar oy sayımı neticesinde, bir milletvekili sandalyesi HDP'den iktidar partisine geçmiştir.¹³⁴ YSK'ya yapılan oyların yeniden sayılmasına ilişkin 28 talebinin 2'si dışında tamamı reddedilmiştir.¹³⁵

XV. TAVSİYELER

Metin boyunca geçmekte olan bu tavsiyeler Türkiye'de seçimlerin yürütülüşünü iyileştirmek ve AGİT taahhütleri ile demokratik seçimlere yönelik diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlarla tam bir uyum sağlama çabalarını desteklemek maksadıyla sunulmaktadır. Bu tavsiyeler ele alınmak üzere duran geçmiş DKİHB tavsiyeleri, bilhassa da 2014 Cumhurbaşkanı seçimi, 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimi, 1 Kasım 2015 Erken Milletvekili Genel Seçimi ve 2017 Anayasa Referandumu nihai raporları, ile birlikte okunmalıdır. DKİHB Türkiye yetkililerine seçim sürecini daha da iyileştirme ve bu ve daha önceki raporlarda yer alan tavsiyeleri ele alma hususunda yardımcı olmaya hazırdır.¹³⁶

¹²⁹ CHP, HDP ve İnsan Hakları Örgütü tarafından dosyalanan şikayetler, Şanlıurfa ilinin Suruç ilçesinde sandıkların içinin doldurulması ve sonuçların iptalinin istenmesi suçlamaları da dahil olmak üzere ciddi ayrıntılı iddiasında bulunmuştur. İYİ Parti yurt dışından gelen oy sonuçlarına sorumlu İlçe Seçim Kurulunun Osmaniye iline ait oyları tahsis ederken hata yaptığı iddiası ile karşı çıkmıştır.

¹³⁰ YSK İl Seçim Kurulu ve İlçe Seçim Kuruluna yapılan oyların yeniden sayılması taleplerine ilişkin bilgi toplamadığını belirtmiştir. Bu sebepten, DKİHB SGH yurt genelinde yapılan yeniden sayımlarla ilgili kapsamlı ve kesin bilgi edinmemiştir.

¹³¹ YSK'ya göre, milletvekili genel seçimi için yeniden oy sayımları Düzce, Malatya, Aydın, Hatay, Elazığ, Edirne, Burdur, Niğde, Bartın, Muğla, Balıkesir, Muş ve Hakkari; Cumhurbaşkanı seçimi için ise Kütahya'da gerçekleşmiştir.

¹³² 25 Haziran 2018 tarihli 904 sayılı YSK kararına göre, İl Seçim Kurulunun, şikayetler için karar verme hususunda son tarih olan 28 Haziran'a kadar, yeniden oy sayımlarını tamamlaması gerekmektedir.

¹³³ Örneğin, HDP tarafından Aydın ilinde yapılan bir oyların yeniden sayılması talebi ilk başta olumlu cevaplanmıştır. Ancak, sayım başladıktan sonra İlçe Seçim Kurulu üyelerinden ikisinin itirazı üzerine İlçe Seçim Kurulu kararını değiştirmiştir. HDP, neticesinde, İl Seçim Kuruluna şikayette bulursa da temyiz reddedilmiştir.

¹³⁴ Hakkari'de yapılan yeniden oy sayımı neticesinde AKP ilk sayımda HDP tarafından kazanılmış olan ilgili seçim çevresindeki üç sandalyeden birini elde etmiştir.

¹³⁵ AKP Ankara, Düzce, Muğla ve Muş'ta sekiz tekrar sayım talebinde bulunmuştur; MHP –Aydın, Denizli, Elazığ, Hatay, İzmir, Niğde ve Trabzon'da sekiz ; İYİ Parti – Burdur, Çanakkale, Diyarbakır, Kars, İstanbul ve Osmaniye'de altı; CHP –Bursa, Mersin ve Kars'ta üç ve HDP –Aydın, Hakkari ve Muş'ta üç talepte bulunmuştur. Talepler ya tüm pusulalar ya da sadece geçersiz oy pusulalarının sayılması için olmuştur, kimi zaman ise ildeki sadece bazı İlçe Seçim Kurulları olurken kimi zaman da tüm İlçe Seçim Kurulları olmuştur.

¹³⁶ [1999 AGİT İstanbul Belgesinin](#) 25. Paragrafına göre AGİT katılımcı Devletleri “DKİHB'nin seçim değerlendirme ve tavsiyelerini hızlı bir şekilde takip etmeyi” taahhüt etmektedirler.

A. ÖNCELİKLİ TAVSİYELER

1. Mevzuat DKİHB tavsiyeleri uyarınca kilit eksikleri ele alacak, daha net olacak ve seçimle ilgili tüm kanunları harmanlayarak uyumlu bir çerçeve sağlayacak şekilde değiştirilmelidir. Ayrıca, YSK kanunla uyum içerisinde düzenleyici yetkilerini tam olarak yerine getirmelidir.
2. Siyasi çoğulculuğu ve mecliste temsili arttırmak için partilerin sandalye dağılımına yeterli bulunmaları için uygulanan barajın aşağı çekilmesi hususu dikkate alınabilir.
3. Şeffaflığı arttırmak için, bütün seviyelerdeki seçim kurullarının toplantı tutanakları ve kararları zamanlı bir şekilde yayınlanmalıdır. Seçim kurulu toplantılarını kamuya açık şekilde düzenlemek de düşünülebilir.
4. Seçim mevzuatı ve prosedürlerinin tutarlı bir şekilde uygulanabilmesi için YSK daha alt seviye seçim organlarına yönelik rehberlik ve eğitim sağlamalıdır.
5. Uluslararası standartlar ve iyi uygulamalar ile uyum içerisinde, siyasi partilerin seçimlerde yarışabilmesi için şart koşulan gereklilikler daha az kısıtlayıcı nitelikte olmalıdır. Bir parti kayıt olduktan itibaren, seçimde yer almak için yeterlilik gereklilikleri en alt düzeyde olmalıdır.
6. Yetkililer gerekli tedbirleri alarak seçim kampanyalarının gözdağından ve cezalandırılma korkusundan uzak bir ortamda yapılmasını sağlamalı ve kampanyalarla ilişkili bütün suçları derinlemesine inceleyerek etkili bir kampanya gözetimi yürütmelidir. Kampanya düzenlemelerine tamamıyla sadık kalınmalı ve tatbik edilebilir cezai ve idari suçlar için suçun failleri kovuşturulmalıdır.
7. Yetkililer adayların seçim için makamından faydalanmasını önlemek için Devlet ve parti arasında net bir ayırım sağlayan bir mekanizma uygulamalıdır. Buna ilaveten, idari kaynakların kötüye kullanılmasına karşı etkili bir yaptırım mekanizması oluşturulmalıdır.
8. Yasal çerçeve, ifade özgürlüğü ve medya özgürlüğü hakkında uluslararası yükümlülükler ile uyumlu olacak şekilde değiştirilmelidir. Medya ile ilgili bütün davalar AİHS'nin ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. maddesi ve ilgili AİHM içtihatlarına uygun bir şekilde ele alınmalıdır.
9. Daha önce de tavsiye edildiği üzere, yetkililer terörle mücadele mevzuatını gazetecileri sadece yaptıkları haberin içeriğine dayanarak kovuşturmak için uygulamaktan kaçınmalıdırlar. Devlet yetkililerine karalama, iftira ve hakaret suç olmaktan çıkarılmalıdır. Medya kuruluşları baskı ya da göz korkutması olmadan çalışabilmelidirler.
10. Seçmenlerin gözdağı ve cezalandırılma korkusu olmadan oy verebilmesini sağlamak amacıyla oy verme merkezleri içerisinde ve etrafındaki polis sayısı asayiş ve güvenliği sağlayacak sayı ile kısıtlı olmalıdır. İyi uygulamalar ile uyum içerisinde, yalnız Sandık Kurulu başkanlarının polisi oy verme merkezine çağırma yetkisi olmalıdır.
11. Seçim mevzuatında yapılan değişikliklerin bir yıl içerisinde yapılacak olan seçimlere uygulanmasına yasak getiren anayasal güvenceye, uluslararası iyi uygulama ile uyum içerisinde, bağlı kalınmalıdır. Buna ek olarak, hukuki çerçevede yapılacak olan değişiklikler kamuoyunun da görüşü alınmak suretiyle kapsayıcı şekilde olmalıdır.

B. DİĞER TAVSİYELER

Yasal Çerçeve

12. Seçimlerin tam bir demokratik temelde gerçekleşmesini sağlamak için anayasal ve mevzuat reformları ile temel özgürlükler olan örgütlenme, toplanma ve ifade özgürlükleri ve seçme ve seçilme hakları garanti altına alınmalıdır.

Seçim Sistemi

13. Oyların eşitliğini sağlamak için, sandalye dağılımı sistemi seçmen-vekil oranındaki orantısızlığı ele alacak şekilde gözden geçirilmelidir.

Seçim İdaresi

14. Kadınların seçim kurullarına üyeliğini arttırmak için hukuki ve idari önlemler alınabilir.
15. YSK'da karar alma süreci anayasa ve mevzuat ile uyum içerisinde olmalıdır. Seçim idaresinin tarafsızlığını korumak ve çıkar çatışmalarını önlemek için adaylar ve seçilmiş yetkilerin seçim kurullarında hizmet etmelerine sınırlama getirilmelidir.

Seçmen Kaydı

16. Askerlik görevini ifa etmekte olanlar ile askeri okulda okuyan öğrencilere oy kullanma hakları iade edilmeli ve oy kullanma hakları üzerindeki genel kısıtlamalar giderilmelidir. Seçim mevzuatı BM Engelli Hakları Sözleşmesinin hedefleri ile uyumlaştırılmalı, zihinsel engeli olan bireylere tam oy kullanma hakkı, istedikleri bir kişiden yardım talep etme hakkı da dahil olacak şekilde, verilmelidir.
17. Hastanelerde yatmakta olan seçmenler ile sığınma evlerinde kalan kadınların oy verebilmesini sağlama hususuna dikkat edilmelidir.

Partilerin ve Adayların Kayıt Altına Alınması

18. Ayrım gözetken, adayların eğitim ve askerlik hizmetini tamamlama yeterlik kriterleri uluslararası yükümlülükler ile uyum içerisinde olacak şekilde değerlendirilmelidir. Hükümlülerin adaylık haklarının alınması ve geri iadesine yönelik koşullar işlenen suç ile orantılı olmalıdır.
19. Adaylığı destekleyici imzaların toplanması prosedürü çok fazla yük olmamalı ve adaylığa karşı bir engel arz etmemelidir. Belirli sayıda oy almış olan bağımsız milletvekili adaylarının seçim depozitolarını geri iade etme eşliğinin aşağı çekilmesi düşünülmelidir.
20. Kadın adayları desteklemek amacı ile, toplumsal cinsiyet kotaları uygulamak ve kadınları kazanabilecekleri pozisyonlara yerleştirmenin dahil olduğu, geçici özel mevzuatsal tedbirler uygulamak hususu dikkate alınmalıdır.

Kampanya

21. Adil bir kampanya ortamı sağlayabilmek için kanunu değiştirmek ve idari kaynakların kötü amaçlı kullanımına yönelik yasak da dahil olacak şekilde, tüm kampanya yasaklamalarının

seçim çağrısı yapıldığı andan itibaren geçerli olması hususunda değerlendirme yapılmalıdır. Dahası, kanun kampanya kurallarının görevdeki Cumhurbaşkanına da eşit derece uygulanmasını sağlamalı ve kampanyada haksız avantaj elde etmesine imkan tanımamalıdır.

Kampanya Finansmanı

22. Seçime katılan adaylara fırsat eşitliği sağlayabilmek için bir masraf tavanı getirilebilir.
23. Gözetimin etkililiğini arttırmak amacıyla denetim yürütmek ve denetim sonuçlarını yayınlamak üzere tek bir makama yetki ve görev vermek dikkate alınabilir. Şeffaflığı arttırmak için, seçime katılan adayların kampanya finans raporları, bağlı üçüncü kişiler de dahil, seçim gününden önce teslim edilebilir ve zamanlıca yayınlanabilir. Buna ek olarak, kampanya finans düzenlemelerinin ihlal edilmesine yönelik olarak etkili, uygun ve caydırıcı yaptırımlar getirilebilir.

Medya

24. Resmi yayın kuruluşu hukuki gerekliliklere bağlı kalmalı ve haberler ile bedelli siyasi reklamlar da dahil olacak şekilde kampanyalara eşit, adil ve tarafsız yer verilmesini sağlamalıdır.
25. Medyada kampanyaların yer almasını hususunda şeffaflığı arttırmak amacıyla Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun medya izleme sonuçları, düzenli aralıklar ile ve zamanlı bir şekilde, halka açık hale getirilmelidir. Kampanya hükümlerinin ihlali halinde özel medya kuruluşlarına yaptırım uygulama hukuki gücü YSK'ya geri verilmelidir.

Şikayetler ve İtirazlar

26. Seçim anlaşmazlıklarının çözülmesi için etkili araçlar sağlayabilmek amacı ile yasal çerçeve değiştirilmeli ve YSK'nın kararlarını değerlendirecek bağımsız bir yargı organı sunulmalıdır. Dahası, Anayasa Mahkemesi, YSK'ya karşı anayasa ile korunan hakların ihlal edilmesi iddiası ile açılan davalarda yargı yetkisine sahip olmalıdır.
27. Anlaşmazlıkların çözümü sürecinin etkinliği arttırmak amacı ile YSK ve daha alt düzey Kurullar tüm şikayetleri ve itirazları yeteri kadar değerlendirmek ve mevzuatla uyum içerisinde gerekçelendirilmiş kararlar vermeye yönelik çabaları arttırmalıdır.

Yurttaş Gözlemciler ve Uluslararası Gözlemciler

28. Daha önce de tavsiye edildiği üzere, seçim kanunu 1990 tarihli AGİT Kopenhag Belgesi'nin 8. paragrafı ile uyumlu olacak şekilde uluslararası ve yurttaş gözlemcilere müsaade edilecek şekilde değiştirilmelidir. Gözlemcilere oy verme, oy sayma ve tutanakların birleştirilmesi de dahil olmak üzere seçim sürecinin bütün aşamalarına erişim sağlanmalıdır. Gözlemcilerin akredite edilebilmesi için yeterli düzenlemeler getirilmelidir.

Seçim Günü

29. Fazladan oy pusulası sayısına bir limit getirilmesi ve YSK tarafından düzenlenmesi tavsiye edilmektedir. Şeffaflığı arttırabilmek için basılan ve dağıtılan oy pusulası sayısı her seçimin ve sandık kurulunun ihtiyacına göre ayarlanabilir. Oylama başlamadan önce sandık kurulları tarafından merkeze gelen oy pusulası sayısı kayıt defterine yazılmalıdır.

30. YSK bütün seçim komisyonu üyelerinin, siyasi partiler tarafından görevlendirilenler de dahil olacak şekilde, sandık kurullarının oy sarma prosedürleri ve protokollerin tamamlanmasıyla ilgili işlerinde hata ve ihmalleri ortadan kaldırmaya odaklanarak eğitilmesine öncelik vermesi gerekmektedir.
31. Uluslararası yükümlülükler ile uyum içerisinde, seçim idaresi engelli seçmenlerin, görme engelli seçmenler de dahil olmak üzere, bağımsız bir şekilde oy kullanmalarını sağlamak amacıyla ilave tedbirler almayı değerlendirmelidir.
32. Şeffaflığı arttırabilmek için sandık başlarında olmaya yetkili personelin uygun bir şekilde belirlenmesi değerlendirilmelidir. Sandık Kurulu Başkanları ve İlçe Seçim Kurulu Başkanlarına resmi olarak akredite edilmiş gözlemciler de dahil olmak üzere yetkili kişilerin hakları ve yetkileri hakkında net talimatlar verilmelidir.
33. Uluslararası iyi uygulama ile uyum içerisinde, kanun değiştirilerek Sandık Kurulu sonuçlarının İlçe Seçim Kuruluna Sandık Kurulu Başkanı ve iki karşıt tarafı temsil eden iki üye eşliğinde götürülmesi sağlanabilir.
34. Daha önce de tavsiye edildiği üzere, şeffaflığı arttırmak ve seçim idaresine güveni inşa etmek için, YSK kayıtlı seçmen sayısı ve oy kullanan seçmen sayısının da dahil olduğu İlçe ve Sandık Kuruluna göre bölümlere ayrılmış, her partiye ve adaya verilen oyları da gösteren ön sonuçları yayımlayabilir. YSK Sandık Kurulu protokollerinin alınmasının hemen ardından bu tür verileri kendi web sitesinde yayımlayabilir.

EK I: NİHAİ SONUÇLAR

Cumhurbaşkanı seçimi için basılan oy pusulası sayısı	77,079,540
Milletvekili genel seçimi için basılan oy pusulası sayısı	77,079,540
Ülkedeki kayıtlı seçmen sayısı	56,322,632
Yurtdışında kayıtlı seçmen sayısı	3,047,328
Toplam kayıtlı seçmen sayısı	59,367,469
Toplam kayıtlı kadın seçmen sayısı	30,018,675
Toplam kayıtlı erkek seçmen sayısı	29,351,285
Oy kullanan seçmen sayısı	51,189,444
Geçerli oy pusulası sayısı	50,137,175
Geçersiz oy pusulası sayısı	1,052,269
Toplam kullanılan oy sayısı	51,184,283
Katılım (yüzde)	86.22

Cumhurbaşkanı Adayları	Aldıkları oy sayısı	Yüzde
Recep Tayyip Erdoğan	26,330,823	52.59
Muharrem İnce	15,340,321	30.64
Meral Akşener	3,649,030	7.29
Selahattin Demirtaş	4,205,794	8.40
Temel Karamollaoğlu	443,704	0.29
Doğu Perinçek	98,955	0.20

Siyasi Parti	Oy sayısı	Yüzde	Milletvekili	Kadın Vekil
AKP	21,338,693	42.56	295	53
CHP	11,354,190	22.65	146	18
MHP	5,565,331	11.10	49	4
HDP	5,867,302	11.70	67	26
İYİ Parti	4,993,479	9.96	43	3
Saadet Partisi	672,139	1.34	0	0
Vatan Partisi	114,872	0.23	0	0
Hür Dava Partisi	155,539	0.31	0	0
Bağımsız adaylar	75,630	0.15	0	0
Toplam	50,137,175	100.00	600	104

Kaynak: YSK Kararı no. 953, 4 Temmuz 2018.

EK II: ULUSLARARASI SEÇİM GÖZLEM HEYETİNDEKİ GÖZLEMCİLERİN LİSTESİ

AGİT Parlamenter Meclisi

Ignacio	SANCHEZ AMOR	Özel Koordinatör	İspanya
Peter	OSUSKY	Delegasyon Başkanı	Slovak Cumhuriyeti
Lukas	MUSSI	Delegasyon Çalışanı	Avusturya
Muna	DUZDAR	Milletvekili	Avusturya
Roman	HAIDER	Milletvekili	Avusturya
Reinhold	LOPATKA	Milletvekili	Avusturya
Güler	TURAN	Milletvekili	Belçika
Olivier	HENRY	Milletvekili	Belçika
Rita	BELLENS	Milletvekili	Belçika
Kristian	VIGENIN	Milletvekili	Bulgaristan
Boris	YACHEV	Milletvekili	Bulgaristan
Milovan	PETKOVIĆ	Delegasyon Çalışanı	Hırvatistan
Robert	PODOLNJAK	Milletvekili	Hırvatistan
Kyriakos	KYRIAKOU-HADJIYIANNI	Milletvekili	Kıbrıs
Irene	CHARALAMBIDES-PAPAPAVLOU	Milletvekili	Kıbrıs
Silvia	DEMİR	Delegasyon Çalışanı	Çek Cumhuriyeti
Pavel	PLZAK	Milletvekili	Çek Cumhuriyeti
Zdenek	ONDRACEK	Milletvekili	Çek Cumhuriyeti
Karla	MARIKOVA	Milletvekili	Çek Cumhuriyeti
Jan	HORNIK	Milletvekili	Çek Cumhuriyeti
Pernille	DELEURAN	Delegasyon Çalışanı	Danimarka
Soeren	SOENDERGAARD	Milletvekili	Danimarka
Sereine	MAUBORGNE	Milletvekili	Fransa
Francois	JOLIVET	Milletvekili	Fransa
Bruno	LEGRAIN	Delegasyon Çalışanı	Fransa
Aude	BONO VANDORME	Milletvekili	Fransa
Paul Viktor	PODOLAY	Milletvekili	Almanya
Markus	FROHNMAIER	Milletvekili	Almanya
Canan	BAYRAM	Milletvekili	Almanya
Kirsten	LÜHMANN	Milletvekili	Almanya
Gyde	JENSEN	Milletvekili	Almanya
Tim	KNOBLAU	AGİT PM Sekreteryası	Almanya
Georgios	VAREMENOS	Milletvekili	Yunanistan
Maria	THELERITI	Milletvekili	Yunanistan
Theodora	CHACHLAKI	Delegasyon Çalışanı	Yunanistan
Zsolt	CSENGER-ZALAN	Milletvekili	Macaristan
Francesco	PAGANI	AGİT PM Sekreteryası	İtalya
Sauytbek	ABDRAKHMANOV	Milletvekili	Kazakistan
Kenes	ABSATIROV	Milletvekili	Kazakistan
Mikhail	BORTNIK	Milletvekili	Kazakistan
Dulat	KUSTAVLETOV	Milletvekili	Kazakistan
Bard Andre	HOKSRUD	Milletvekili	Norveç

Grzegorz	FURGO	Milletvekili	Polonya
Piotr	APEL	Milletvekili	Polonya
Barbara	BARTUS	Milletvekili	Polonya
Robert	MAMATOW	Milletvekili	Polonya
Jacek	WLOSOWICZ	Milletvekili	Polonya
Jose	MEDEIROS	Milletvekili	Portekiz
Petru	MOVILA	Milletvekili	Romanya
Costel-Neculai	DUNAVA	Milletvekili	Romanya
Costel	ALEXE	Milletvekili	Romanya
Andrei-Gabriel	POPA	Delegasyon Personeli	Romanya
Pavel	FEDIAEV	Milletvekili	Rusya Federasyonu
Artem	TUROV	Milletvekili	Rusya Federasyonu
Marina	YAKOVLEVA	Delegasyon Personeli	Rusya Federasyonu
David	CARRACEDO	Milletvekili	İspanya
Margareta	CEDERFELT	Milletvekili	İsveç
Cecilia	MAGNUSSON	Milletvekili	İsveç
Edward	RIEDL	Milletvekili	İsveç
Fredrik	SVENSSON	Delegasyon Personeli	İsveç
Margareta	KIENER NELLEN	Milletvekili	İsviçre
Jennifer	HILTON	Milletvekili	Birleşik Krallık
Iryna	SABASHUK	AGİT PM Sekreteryası	Ukrayna
Scott	RAULAND	ABD Helsinki Komisyon Personeli	Amerika Birleşik Devletleri
Everett	PRICE	ABD Helsinki Komisyon Personeli	Amerika Birleşik Devletleri
Nathaniel	PARRY	AGİT PM Sekreteryası	Amerika Birleşik Devletleri

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi

Olena	SOTNYK	Delegasyon Başkanı	Ukrayna
Arman	DARBINYAN	AKPM Sekreteryası	Ermenistan
Stefan	SCHENNACH	Milletvekili	Avusturya
Sabir	HAJIYEV	Milletvekili	Azerbaycan
Nikolaj	VILLUMSEN	Milletvekili	Danimarka
Jaak	MADISON	Milletvekili	Estonya
Marianne	MIKKO	İzleme Komitesi Raportörü	Estonya
André	VALLINI	Milletvekili	Fransa
Bertrand	SORRE	Milletvekili	Fransa
Jennifer	DE TEMMERMAN	Milletvekili	Fransa
Maryvonne	BLONDIN	Milletvekili	Fransa
Nicole	DURANTON	Milletvekili	Fransa
Gael	MARTIN MICALLEF	Venedik Komisyonu	Fransa
Franck	DAESCHLER	AKPM Sekreteryası	Fransa
Daniele	GASTL	AKPM Sekreteryası	Fransa
Matern	von MARSHALL	Milletvekili	Almanya
Tabea	RÖSSNER	Milletvekili	Almanya
Attila	TILKI	Milletvekili	Macaristan
Rosa Bjork	BRYNJOLFSDOTTIR	Milletvekili	İzlanda
Sonia	SIRTORI	AKPM Sekreteryası	İtalya
Andrea	RIGONI	Milletvekili	İtalya
Adele	GAMBARO	Milletvekili	İtalya

Florian	KRONBICHLER	Milletvekili	İtalya
Nathalie	BARGELLINI	AKPM Sekreteryası	İtalya
	LAZAROVA-		Makedonya Eski
Mirjana	TRAJKOVSKA	Venedik Komisyonu	Yugoslav
Petra	STIENEN	Milletvekili	Cumhuriyeti
Edite	ESTRELA	Milletvekili	Hollanda
Concepcion	De SANTA ANA	Milletvekili	Portekiz
Iryna	GERASHCHENKO	Milletvekili	İspanya
Cheryl	GILLAN	Milletvekili	Ukrayna
David	BLENCATHRA	Milletvekili	Birleşik Krallık
Tara	BLENCATHRA	Refakatçi	Birleşik Krallık

OSCE/AGİT SGH Kısa Dönem Gözlemciler

Mira	HOXHA	Arnavutluk
Uarda	CELAMI	Arnavutluk
Dominik	RASTINGER	Avusturya
Tobias	BURGHARDT	Avusturya
Teresa	EXENBERGER	Avusturya
Iris	OROURKE	Avusturya
Philipp	HERMANN	Avusturya
Gunel	SAFAROVA	Azerbaycan
Shirzad	MAMMADLI	Azerbaycan
Sabine	CAPART	Belçika
Gilles	LANDSBERG	Belçika
Nicolai	DRUTSKOY SOKOLINSKY	Belçika
Hélène	DE BOCK	Belçika
Ashley	DUREC	Kanada
Marianka	MACKOVA	Çek Cumhuriyeti
Petr	ŠMEJKAL	Çek Cumhuriyeti
Tomáš	EVAN	Çek Cumhuriyeti
Marie	MOHLEROVÁ	Çek Cumhuriyeti
Petra	NETUKOVÁ	Çek Cumhuriyeti
Tomas	VLACH	Çek Cumhuriyeti
Jan	NĚMEC	Çek Cumhuriyeti
Sarka	HAVRANKOVA	Çek Cumhuriyeti
Jana	NOVOTNA	Çek Cumhuriyeti
Klaus	KOENIG	Danimarka
Jorgen	HOXER	Danimarka
Pia	CHRISTMAS-MØLLER	Danimarka
Helle	IBSEN	Danimarka
Thomas	BOSERUP	Danimarka
Karen	SKIPPER	Danimarka
Mette	SELCHAU	Danimarka
Claus	WINTOP	Danimarka
Bo	WEBER	Danimarka
Tom	HØYEM	Danimarka
Michael	STRAND	Danimarka
Mikael	LAIKRE	Estonya
Paula	HÄKKÄNEN	Finlandiya

Henri	TELKKI	Finlandiya
Janne	AHOLA	Finlandiya
Katja-Helena	GREKULA	Finlandiya
Laura	SIMILOWSKI	Fransa
Antoine	MEYER	Fransa
Pierre	GOUDIN	Fransa
Sylvain	OLLIER	Fransa
Emmanuelle	CERF	Fransa
Pascal	DELUMEAU	Fransa
Cécile	POLIVKA	Fransa
Pascal	VAGOGNE	Fransa
Julien	VELCOF	Fransa
Mounia	MALKI	Fransa
Pascale	LE HEL	Fransa
Nadia	YAKHLAF-LALLEMAND	Fransa
Peggy	CORLIN	Fransa
Laurent	LEMARCHAND	Fransa
Ossama	KAMEL	Fransa
Mandana	AFSHAR	Almanya
Helmuth Josef	SCHLAGBAUER	Almanya
Frank	AISCHMANN	Almanya
Markus	VOGEL	Almanya
Brigitte	SCHMID	Almanya
Frens	STOECKEL	Almanya
Birgit	DAIBER	Almanya
Elisabeth	SCHMITZ	Almanya
Bernhard Thomas Otto	HECK	Almanya
Rebecca	MEIER	Almanya
Detlev	PALLUCH	Almanya
Gottfried	BRAMER	Almanya
Jochen	FREDE	Almanya
Edith	MÜLLER	Almanya
Kurt	HIRSCHLER	Almanya
Matthias	DORNFELDT	Almanya
Seppgerd	GERSBECK	Almanya
Michael	SAURER	Almanya
Nikolai	LINK	Almanya
Janosch	KULLENBERG	Almanya
Dirk	NEUMEISTER	Almanya
Sonja	SCHIFFERS	Almanya
Robert	WERNER	Almanya
Jens	KREIBAUM	Almanya
Thomas	LESZKE	Almanya
Martin Hermann	NÖLLE	Almanya
Franz	PABST	Almanya
Regine Luise	REIM	Almanya
Wolfgang	MOSER	Almanya
Helmut	BROCKE	Almanya
Thomas	DOEHNE	Almanya
Henning	HORSTMAYER	Almanya

Isabel	OLMA	Almanya
Matthias Paul	ZELLER	Almanya
Günter	LANG-LENDORFF	Almanya
Ilona	SALABA	Almanya
Juergen	WINTERMEIER	Almanya
Barbara Henriette	WÄGERLE	Almanya
Erik	WEBER	Almanya
Angelika	MATTKE	Almanya
Ingo	SCHIERMEYER	Almanya
Petra	DACHTLER	Almanya
Rüdiger Friedrich Uwe	DANAPEL	Almanya
Tamas	MICHAUD	Macaristan
Krisztina	WITTEK	Macaristan
Anna	SZUCS	Macaristan
Zsofia Boglarka	TARDOS	Macaristan
Adam Imre	SZUCS	Macaristan
Aron	ALBERT	Macaristan
Karl Ove Lennart	JANSSON	İzlanda
Hildur Edda	EINARSDOTTIR	İzlanda
Seamus	MARTIN	İrlanda
Niall	GORMLEY	İrlanda
Steve	WRENN	İrlanda
Gilberto	PELOSI	İtalya
Veronica	FRASGHINI	İtalya
Lucrezia	ARESI	İtalya
Daniele	LENCI	İtalya
Chiara	STEINDLER	İtalya
Tilman	ALEKSEJ	İtalya
Algirdas	GOSTAUTAS	Litvanya
Justina	TYLAITE	Litvanya
Popovski	FILIP	Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti
Uyanga	BATZORIGT	Moğolistan
Munkhnaran	AVIRMED	Moğolistan
Daan	EVERTS	Hollanda
Gerrit Jan	BOUWHUIS	Hollanda
Marc	BENTINCK	Hollanda
Diederik	HINDRIKS	Hollanda
Johannes	VAN OORT	Hollanda
Peter Henk	ESHUIS	Hollanda
Judith	KIERS	Hollanda
Sellina	VAN BRUGGEN	Hollanda
Henk	GRAAFLAND	Hollanda
Michiel	IRISH' STEPHENSON	Hollanda
Robert	BOSCH	Hollanda
Margriet	TEUNISSEN	Hollanda
Toril	LUND	Norveç
Tom	RØSETH	Norveç
Marcia Andrea	HAUGEDAL	Norveç
Hanne	HANSON	Norveç

Beata	MATYSIEWICZ	Polonya
Madalina	DAMIAN	Romanya
Robert-Constantin	CARAPANEA	Romanya
Elena	BÎȘTIU	Romanya
Damijan	SEDAR	Slovenya
Florencio	ALVAREZ-LABRADOR	İspanya
Elisa Mikele	MARTINEZ NUÑEZ	İspanya
Ivan	ESQUIVA BURGOS	İspanya
Eva María	PÉREZ VARA	İspanya
Francisca	MOLINA	İspanya
Laura	MESA REYES	İspanya
David	CORRAL HERNÁNDEZ	İspanya
Eva	JAKOBSSON	İsveç
Claes	PILE	İsveç
Maximo juan	PRADES BARCELO	İsveç
Victoria	ENSTROEM	İsveç
Lennart	HAGGREN	İsveç
Ulrika	SEHLIN	İsveç
Claes johan	ALEXANDERSSON	İsveç
Frida	ANDERSSON	İsveç
Nilsson	PER	İsveç
Linda	CEDERBLAD	İsveç
Giovanni	ROJAS	İsveç
Lars	BJORKLUND	İsveç
Per g.	WIİK	İsveç
Jon Cristian	SANDI	İsviçre
Sibel	ARSLAN	İsviçre
Judith	FISS	İsviçre
Claudia	FRIEDL	İsviçre
Geneviève	CONTESSE	İsviçre
Mark	WALLER	Birleşik Krallık
Fredrick	SUMMERS	Birleşik Krallık
Andrew	MCENTEE	Birleşik Krallık
James	WILSON	Birleşik Krallık
Christopher	JONES	Birleşik Krallık
Peter	HURRELL	Birleşik Krallık
Francis	MCGINLEY	Birleşik Krallık
James	TOOLE	Birleşik Krallık
Stella	HELLIER	Birleşik Krallık
Paul	WESSON	Birleşik Krallık
Terence	DUFFY	Birleşik Krallık
Alison	SUTHERLAND	Birleşik Krallık
Catherine	CHERAG-ZADE	Birleşik Krallık
Fiona	ANDERSON	Birleşik Krallık
Andrew	CALDWELL	Birleşik Krallık
Dally	HAKEM	Birleşik Krallık
Katherine	IGRAS	Birleşik Krallık
Lisa	MAJUMDAR	Birleşik Krallık
Joseph	WORRALL	Birleşik Krallık
Marissa	PIETROBONO	Amerika Birleşik Devletleri

Carolyn	ZANDER	Amerika Birleşik Devletleri
John	FINKBEINER	Amerika Birleşik Devletleri
Sarah	PIERSON	Amerika Birleşik Devletleri
Jenny	JOURDAIN	Amerika Birleşik Devletleri

AGİT/ DKİHB Uzun Dönem Gözlemciler

Andrei	Krasnyansky	Beyaz Rusya
Olga	Blatakova	Çek Cumhuriyeti
Adam	Drnovsky	Çek Cumhuriyeti
Inge	Christensen	Danimarka
Stig	Skovbo	Danimarka
Pekka	Vihervas	Finlandiya
Sabrina	Bei	Fransa
Laurent	Campigotto	Fransa
Andreas	Glodde	Almanya
Kati	Hötger	Almanya
Janina	Markewitsch	Almanya
Jehodit Thamar	Orland	Almanya
John	Burke	İrlanda
Emil	Shakir uulu	Kırgızistan
Willem	Voorhuijzen	Hollanda
Gent	Ramadani	Norveç
Oyvind	Seim	Norveç
Robert	Hall	İsveç
Thomas	Holzer	İsviçre
Stefan	Ziegler	İsviçre
Zouhal	Avzalchoeva	Tacikistan
Bernard	Quoroll	Birleşik Krallık

AGİT/DKİHB SGH Ana Ekip

Audrey	Glover	Birleşik Krallık	Heyet Başkanı
Rashad	Shirinov	Azerbaycan	
Miso	Imamovic	Bosna Hersek	
Marla	Morry	Kanada	
Harald	Jepsen	Danimarka	
Lela	Tsaava	Gürcistan	
Elissavet	Karagianidou	Yunanistan	
Max	Bader	Hollanda	
Tomasz	Janczy	Polonya	
Przemyslaw	Wasik	Polonya	
Roman	Railean	Romanya	
Kira	Kalinina	Rusya Federasyonu	
Sasa	Pokrajac	Sırbistan	
Merce	Castels Vincente	İspanya	
Anders	Eriksson	İsveç	
Polyna	Lemos	Birleşik Krallık	
Peter	Booker	Birleşik Krallık	

AGİT/DKİHB HAKKINDA

Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (DKİHB) "insan haklarına ve temel özgürlüklere mutlak saygıyı, hukukun üstünlüğüne bağlılığı teminat altına almak, demokrasinin ilkelerine destek vermek ve(...) demokratik kurumların kurulması, güçlendirilmesi ve korunmasının yanı sıra hoşgörünün toplumda yaygınlaşmasına destek vermek" konularında üye devletlere yardımcı olan temel AGİT kurumudur. (1992 tarihli Helsinki Zirvesi Belgesi) Büroya, aynı zamanda, AGİT'in insani boyutu olarak atıfta bulunmaktadır.

Merkezi Varşova'da (Polonya) bulunan DKİHB 1990 yılında gerçekleştirilen Paris Zirvesi sırasında Özgür Seçimler için Büro olarak kurulmuş ve Mayıs 1991 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Bir yıl sonra, insan hakları ve demokratikleşme konularını kapsayacak genişlikte bir yetkilendirmeyi yansıtmak amacıyla büronun adı değiştirilmiştir. Bugün bünyesinde 150'den fazla çalışan bulunmaktadır.

DKİHB **seçim gözlemi** alanında Avrupa'da en önde gelen kuruluştur. Her yıl, AGİT bölgesinde gerçekleşen seçimlerin, AGİT taahhütleri ile ulusal mevzuatın yanısıra, demokratik seçimler için gereken diğer uluslararası yükümlülükler ve standartlara uygun şekilde yapıp yapılmadığını değerlendirmek üzere binlerce gözlemcinin görevlendirilmesini koordine eder ve düzenler. Kendine özgü metodolojisi seçim sürecinin tümüyle ilgili derinlemesine bir kavrayış sağlar. Yardımcı nitelikli projeler aracılığıyla, DKİHB üye devletlere seçim sistemlerini iyileştirmeleri ile ilgili yardım eder.

Büro'nun **demokratikleştirme** faaliyetleri şunları kapsamaktadır: Hukukun üstünlüğü, mevzuat desteği, demokratik idare, göç ve dolaşım özgürlüğü ve cinsiyet eşitliği. AGİT/DKİHB demokratik yapıları geliştirme çabası ile her yıl birtakım hedeflenmiş yardım programlarını hayata geçirir.

DKİHB aynı zamanda, üye devletlere AGİT'in insani boyutu ile ilgili taahhütleri ile uyumlu olarak, **insan hakları ve temel özgürlükleri** koruma ve teşvik etme hakkındaki yükümlülüklerini yerine getirme konusunda yardımcı olur. Buna, çeşitli ortaklarla beraber çalışarak, terörizme karşı mücadelede insan hakları, insan ticaretine maruz kalmış kişilerin insan haklarının geliştirilmesi, insan hakları eğitim ve öğretimi, insan hakları izleme ve raporlama, kadınların insan hakları ve güvenliği gibi tematik alanlarda uzmanlık sağlayarak, kapasite oluşturma ve işbirliğini teşvik etme yoluyla ulaşılır.

DKİHB, **hoşgörü** ve **ayrımcılık yapmama** alanlarında, nefret suçlarına ve ırkçılıkla ilgili olaylara, yabancı düşmanlığına, Yahudi düşmanlığına ve hoşgörüsüzlüğün diğer biçimlerine karşı verilen tepkiyi güçlendirme konusunda üye Devletlere destek sağlamaktadır. DKİHB'nin hoşgörü ve ayrımcılık yapmama ile ilgili faaliyetleri şu alanlara odaklanmıştır: mevzuat; kolluk kuvvetleri eğitimi; nefret nedenli suçlara ve olaylara verilen tepkilerin izlenmesi, raporlanması ve takip edilmesi ve bunların yanı sıra, hoşgörü, saygı ve karşılıklı anlayışı destekleyen eğitsel faaliyetler.

DKİHB, **Roman ve Sinti** toplulukları konusundaki politikaları hakkında üye Devletlere tavsiyelerde bulunur. Roman ve Sinti toplulukları arasında kapasite oluşturma ve ağ kurma konularını destekler ve Roman ve Sinti temsilcilerinin politika oluşturan organlara katılımını teşvik eder.

Tüm DKİHB faaliyetleri AGİT'e üye Devletler, AGİT kurumları ve saha operasyonlarının yanı sıra diğer uluslararası örgütler ile de yakın koordinasyon ve işbirliği içinde yürütülmektedir.

Daha fazla bilgi için DKİHB'ın internet sayfasına başvurabilirsiniz: (www.osce.org/ODIHR).

